

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ

ПЕТРОЧКО Жанна Василівна

УДК 37.013.42 (075.8):34.037

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВ ДІТЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ
У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ**

13.00.05 - соціальна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ-2011

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАІШ І України.

Науковий консультант - доктор педагогічних наук, професор
Зверева Ірина Дмитрівна,
Інститут проблем виховання ІЛПІІ України,
головний науковий співробітник лабораторії
соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАІШ України
Сухомлинська Ольга Василівна,
Президія НАПН України,
академік-секретар відділення
загальної педагогіки та філософії освіти;

«, доктор педагогічних наук, професор
Поліщук Юрій Йосипович,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри соціальної педагогіки;

доктор педагогічних наук, доцент
Кічук Ярослав Валерійович,
Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, професор кафедри суспільних наук.

Захист відбудеться 21 червня 2011 р. о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАІШ України за адресою:
04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині Інституту проблем
виховання НАІШ України (04060, м. Київ, вул. Берлінського, 9).

Автореферат розісланий "____" травня 2011 р.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

Актуальність теми. Соціально-економічні й політичні перетворення в
Україні зумовлюють спрямованість державної соціальної політики щодо дітей.
Сучасні трансформаційні процеси в суспільстві, сутність соціальних взаємодій в
інших країнах, а також міжнародні зобов'язання України щодо забезпечення
прав дітей вимагають оновлення стратегії й тактики дій державних і неурядових
організацій в інтересах юних громадян.

В останні роки мають місце певні позитивні тенденції: законодавче
закріплення норм соціального захисту дітей відповідно до міжнародного права;
програмно-цільовий підхід до вирішення завдань охорони дитинства;
удосконалення механізму фінансової підтримки сімей з дітьми; розширення
участі громади й неурядових організацій у подоланні проблем уразливих груп
населення тощо. Проте становище дітей в Україні ще не повною мірою
відповідає міжнародним орієнтирам. Звичними стали такі явища, як низьке
матеріальне забезпечення, бездоглядність та безпритульність дітей, сирітство і
соціальна дезадаптація; непокоять дитяча смертність, недоступність
оздоровлення та відпочинку для всіх дітей, неефективна система захисту дітей
від жорстокого поводження, насильства, у т. ч. в системі кримінального
провадження. Соціально-економічні труднощі в країні негативно вплинули на
виховну спроможність сімей з дітьми. За статистичними даними Міністерства
України у справах сім'ї, молоді та спорту, в нашій країні на початок 2011 р. було
близько 100 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,
135 тис. дітей проживало у 65 тис. сім'ях, які опинилися у складних життєвих
обставинах.

З огляду на це, обґрунтування й прогнозування шляхів покращення
становища дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, є завданням
важливим і своєчасним. Його вирішення передбачає розв'язання цілого ряду
суперечностей між:

- потребою суспільства у зміцненні системи забезпечення прав дітей та
недостатнім розробленням концептуальних ідей та організаційно-технологічних
засобів щодо її удосконалення;
- закріпленням прав дітей у нормативно-правових документах відповідно
до міжнародних стандартів і відсутністю обґрунтованих інноваційних підходів,
які б дозволили істотно оптимізувати життєдіяльність юних громадян;
- специфікою прав дітей і умовами їх реалізації в соціально-економічних
та духовно-культурних реаліях;
- зацікавленістю суспільства в ефективному здійсненні прав дітей і
недостатнім усвідомленням батьками та фахівцями соціальної сфери важливості
оцінки потреб дитини як основи здійснення її прав;
- вимогами суспільства щодо соціалізації, захищеності підростаючого
покоління й невикористанням усіх потенційних можливостей спільних дій
державних і неурядових організацій в інтересах дітей;

- необхідністю **професійної** підготовки фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей і недостатньою розробленістю змісту, форм і методів такої діяльності.

Вагоміч) значення для подолання окреслених суперечностей набуває використаним концепцій, положень, форм роботи соціальної педагогіки як науки і іриікі ичмії діяльності. За сучасних соціально-економічних умов соціально-педмііічна діяльність має оптимізувати виховні можливості соціальних **ші** пігуцій передусім щодо підтримки і створення дієвих позитивних, а також мінімізації негативних соціальних факторів, що впливають на формування особистості.

За останні роки підготовлено ряд багатопланових праць, у яких висвітлюються різні аспекти соціально-педагогічної діяльності, а саме: основи соціально-правового захисту дітей і молоді та підготовка до цього майбутніх соціальних педагогів/соціальних працівників (Н. І. Агаркова, О. Л. Караман, Л. В. Кальченко, І. М. Ковчина, Я. В. Кічук); соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини (Н. Ю. Шевченко); історія розвитку прав дітей (Ю. В. Василькова, Л. С. Волинець); становлення й розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківськбго піклування (Г. М. Бевз, І. В. Пеша); зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю як провідним інститутом соціалізації особистості (Т. Ф. Алексєенко, І. М. Трубавіна, Т. В. Кравченко); теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю (І. Д. Зверева, А. Й. Капська, Г. М. Лактіонова, А. О. Рижанова, Л. А. Штефан); теоретикс-методичні засади соціалізації дітей та молоді (І. П. Рогальська, С. В. Савченко); соціально-педагогічна робота з дітьми в територіальній громаді (О. В. Безпалько); формування іромадянськості учнівської молоді (Н. М. Чернуха); діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань України (Ю. Й. Поліщук, О. В. Лісовець); підготовка студентів до соціально-педагогічної діяльності (Л. І. Міщик, В. А. Поліщук, Р. Х. Вайнола, С. Я. Харченко, В. Є. Штифурак); доброчинність у сфері освіти України (Н. А. Сейко) тощо.

Важливими у вивченні проблеми здійснення прав дітей є праці як українських (Т. І. Бессонова, І. Д. Бех, В. Г. Кремень, В. М. Оржеховська, С. О. Сисоєва та інші), так і російських (В. Г. Бочарова, В. О. Варивдін, М. А. Галагузова, Ю. Н. Галагузова, Н. Ф. Голованова, М. П. Гур'янова, В. В. Дзюбан, Н. Ф. Дівіцина, Л. В. Мардахаєв, А. П. Мудрик, І. А. Ліпський, Т. В. Лодкіна, М. Є. Колтовська, Л. М. Крупшша, В. А. Нікітін, Л. Є. Нікітіна, Л. Г. Остова, Л. Я. Оліференко, Т. М. Піддубна, Є. І. Холостова, Л. М. ЩЦпіцина, Л. Л. Яковлева та інші) учених.

Завдяки вагомим теоретичним надбанням соціально-педагогічна практика щодо забезпечення прав дітей нині зазнає якісних змін. Водночас більшої уваги потребують діти, які опинилися у складних життєвих обставинах, оскільки їхні права, як правило, порушуються найчастіше.

Аналіз науково-методичної літератури, результатів наукових досліджень з проблем соціальної педагогіки дав змогу зробити висновок, що в численних і істотних за теоретичними і прикладними здобутками працях залишається поза увагою ґрунтовне вивчення проблеми соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Відсутність досліджень, в яких би зазначене питання розглядалося на основі системного підходу, а також соціальна значущість проблеми зумовили вибір теми дисертації - **"Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах"**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з тематичним планом науково-дослідної роботи лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України і є складовою теми "Соціалізація особистості у різних виховних середовищах", державний реєстраційний № 010611000430. Тему дослідження схвалено на засіданні вченої ради Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 9 від 29.10.2007 р.) і затверджено Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 18.12.2007 р.).

Мета дослідження - обґрунтувати концептуальні засади й розробити технології соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Об'єкт дослідження - соціально-педагогічна робота з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Предмет дослідження - концептуальні засади соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Концепція дослідження. Основні концептуальні підходи дослідження узгоджуються з сучасними положеннями про соціально-педагогічну діяльність, мета якої надання допомоги дітям для ефективного задоволення їхніх потреб в самореалізації й самоствердженні в соціально-виховному середовищі. За цих обставин соціально-педагогічна діяльність передбачає: створення сприятливих умов соціалізації, що забезпечують розвиток особистості чи відновлення соціально схвалених способів її життєдіяльності; оптимізацію взаємодії людини у соціальному середовищі, використання потенціалу фахівців, громади, соціальної мережі дитини/сім'ї в подоланні складних життєвих обставин тощо.

У дослідженні складні життєві обставини визначено, відповідно до статті 1 Закону України "Про соціальні послуги", як умови, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або за станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, брак житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо). Разом з тим, відповідно до чинного законодавства, представлений перелік складних життєвих обставин не є вичерпним.

Обмежуючись логікою дослідження, уточнено, що діти, які опинилися у складних життєвих обставинах, - це діти, які проживають у сім'ях, що опинилися у складних життєвих обставинах, і стосовно яких є загроза вилучення із сімейного оточення; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; бездоглядні та безпритульні діти.

Оскільки соціально-педагогічна підтримка дитинства орієнтована на виявлення, визначення і розв'язання проблем дітей насамперед з метою забезпечення їхніх прав на розвиток, концепція дослідження ґрунтується на положенні про співвідношення державних гарантій і потреб підростаючої особистості. На цій основі з урахуванням міжнародних соціально-захисних орієнтирів, окреслених в Конвенції ООН про права дитини, й вибудовуються вектори забезпечення прав дітей.

Соціально-педагогічне забезпечення прав дітей в Україні значною мірою обумовлюється соціально-економічними чинниками, зокрема соціальним замовленням, соціокультурними особливостями середовища, та знаходить своє відображення у соціальній політиці держави. Водночас запорукою успішної соціалізації дитини, соціально-виховним розвивальним середовищем, в якому формується її правосвідомість, система цінностей та норм поведінки, є сім'я. Відтак, забезпечення права дитини на зростання у сприятливому сімейному середовищі - "захисне" право, гарантія реалізації інших прав та свобод.

Основна детермінанта соціально-педагогічного забезпечення прав дітей - продуктивна взаємодія між соціальними інституціями (органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, державними та неурядовими організаціями, закладами та установами), що розгортається на різних рівнях.

Концептуальними засадами соціально-педагогічного забезпечення прав дітей визначено: сукупність базових понять ("права людини", "права дитини", "потреби дитини"); фундаментальні принципи Конвенції ООН про права дитини; методологічні підходи, зміст, принципи, механізми, умови, критерії та показники соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Зокрема, методологічним концептом дослідження означено: системний, особистісно орієнтований, аксіологічний - як провідні чи основні, діяльнісний, синергетичний, компетентнісний, комплексно-інтегрований - як супутні чи додаткові методологічні підходи.

Сутність і специфіку соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, розкриває *концепція* досліджуваного процесу, що акумулює й презентує шляхи та способи розв'язання проблеми у методологічному, теоретичному, технологічному й методичному напрямках.

Зосередження дослідницької уваги на обґрунтуванні концептуальних засад соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, обумовлює доцільність побудови представленої дисертації як *теоретико-методологічного дослідження, що задає вектор практичного вирішення проблеми.*

Концептуальні засади соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, втілюються в практику шляхом розроблення й впровадження відповідних технологій соціально-педагогічної роботи, що можуть якісно реалізуватися лише компетентною командою фахівців соціальної сфери.

Загальна гіпотеза дослідження полягає у тому, що соціально-педагогічне забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, як система різнорівневих соціальних взаємодій буде ефективною, якщо воно здійснюватиметься на науково обґрунтованих концептуальних засадах, а саме: сукупності базових понять, фундаментальних принципах Конвенції ООН про права дитини, методологічних підходах, змісті, принципах, механізмах, умовах, критеріях та показниках досліджуваного феномену. Загальна гіпотеза конкретизована в *часткових гіпотезах*: ефективність соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, можлива за:

- теоретичного обґрунтування прав дитини у контексті її потреб;
- пріоритетної реалізації права дитини зростати й виховуватися у сімейному оточенні;
- налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії фахівців соціальної сфери з дитиною та її сім'єю, партнерських стосунків між представниками державних та неурядових організацій;
- теоретико-методичного обґрунтування оцінки потреб дитини та її сім'ї, врахування особливостей впровадження такої технології в різних соціальних інституціях;
- впровадження в соціально-виховному середовищі технологій соціально-педагогічного забезпечення прав різних груп дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- підготовки майбутніх соціальних педагогів, а також фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати права дитини та фундаментальні принципи їх забезпечення у соціально-педагогічному контексті.
2. З'ясувати зміст та особливості правової соціалізації дітей.
3. Обґрунтувати методологічні підходи до дослідження соціально-педагогічного забезпечення прав дітей.
4. Розкрити сутність соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.
5. Розробити концепцію соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.
6. Охарактеризувати загальну і функціональні технології соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

7. Обґрунтувати та впровадити оцінку потреб дитини та її сім'ї як базову функціональну технологію соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

8. Визначити зміст та апробувати форми підготовки майбутніх соціальних педагогів і фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Методологічною основою дослідження є системний, особистісно орієнтований, аксіологічний, діяльнісний, синергетичний, компетентнісний, комплексно-інтегрований методологічні підходи, а також такі базові принципи, як об'єктивність, науковість, раціональність, логічність і систематизація педагогічних явищ; діалектична теорія взаємообумовленості соціального й ідеального; міждисциплінарний підхід, зокрема основні положення теорії і філософії права, психології, соціології тощо.

Теоретичною основою дослідження є наукові теорії та положення: філософії прав людини (Дж. Лок, Ш. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, Ж.-Ж. Русо, Я. Корчак; П. М. Рабінович, Ю. І. Крегул, Р. А. Калюжний, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, В. С. Журавський); філософії прав дитини (К. Д. Ушинський, В. О. Сухомлинський); соціалізації особистості й ролі в цьому процесі сімейного оточення (Б. І. Ковбас, В. І. Костів, М. П. Лукашевич, А. В. Мудрик, О. В. Петрунько); філософії освіти та соціальної роботи (В. П. Андрущенко, В. П. Бех, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень); соціальної педагогіки та соціально-педагогічної роботи (П. Натоп, В. Г. Бочарова, М. А. Галагузова, І. Д. Зверева, А. Й. Капська, Г. М. Лактіонова, І. А. Ліпський, Л. Я. Оліференко); теорії педагогічних систем (В. П. Безпалько, С. С. Гіль, Л. О. Гнусарева, М. С. Каган, В. Д. Шадріков, Е. Г. Юдін); активної взаємодії людини і середовища в процесі соціалізації особистості (І. С. Кон, С. В. Савченко, О. В. Сухомлинська, Дж. Г. Мід); участі дітей та підтримки їхніх соціальних ініціатив (Р. Харт, С. С. Гіль, С. В. Тетерський); соціального та особистісно орієнтованого виховання (І. Д. Бех, А. В. Мудрик, М. М. Плоткін); андрагогіки (В. І. Луговий, В. А. Полішук, С. Я. Харченко).

Дослідження також базується на нормативних документах стосовно прав дитини та соціально-педагогічної діяльності: Конституція України, Конвенція ООН про права дитини, Сімейний та Цивільний кодекси України (2004 р.), закони України: "Про освіту" (1991 р. із змінами та доповненнями), "Про охорону дитинства" (2001 р.), "Про попередження насильства в сім'ї" (2003 р.), "Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування" (2005 р.), "Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року" (2009 р.), "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю" (в редакції 2009 р.) та інші, підзаконні нормативні акти.

На різних етапах наукового пошуку використано такі **методи дослідження**:

теоретичні: аналіз нормативно-правових документів, результатів вітчизняних та зарубіжних досліджень для визначення стану забезпечення в Україні прав дітей, в т. ч. тих, які опинилися у складних життєвих обставинах, характеристики інноваційних підходів у сфері охорони дитинства; аналіз філософської, педагогічної, психологічної, соціологічної, юридичної літератури для визначення основних понять, розроблення концепції соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; порівняння, класифікація, систематизація й узагальнення теоретичних й емпіричних даних для розроблення технологій забезпечення права дітей зростати в сімейному оточенні;

емпіричні: спостереження, опитування (анкетування, інтерв'ювання, тестування), бесіди, експертні оцінки, соціально-педагогічна діагностика для визначення стану забезпечення прав дітей; узагальнення досвіду забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, для розкриття процесуально-змістових особливостей упровадження досліджуваних технологій, а також для обґрунтування освітньо-методичних основ підготовки майбутніх соціальних педагогів/соціальних працівників, фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей.

Експериментальна база дослідження. Базою дослідно-експериментальної роботи стали: центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді різних регіонів України (залучено всього - 338 спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ); з них: 220 представників Київської області, де проводилася апробація досліджуваних технологій; 118 спеціалістів ЦСССДМ Чернігівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Запорізької, Львівської, Харківської областей, залучених до заходів із упровадження технології оцінки потреб дитини та її сім'ї), служби у справах дітей (ССД), заклади соціального захисту дітей (112 фахівців з різних областей України); вищі навчальні заклади (Інститут соціальної роботи і управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Інститут психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка), в яких готують фахівців за спеціальностями "Соціальна педагогіка"/"Соціальна робота" (212 студентів). Опитуваннями національного і локального рівнів упродовж 2001-2009 рр. охоплено близько 10 тис. дітей віком 7-17 років з різних регіонів України.

Наукова **новизна одержаних результатів** полягає у тому, що *вперше* обґрунтовано концептуальні засади соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, а саме: методологічні підходи до досліджуваного процесу (системний, особистісно орієнтований, аксіологічний, діяльнісний, синергетичний, компетентнісний, комплексно-інтегрований), принципи й умови соціально-педагогічного забезпечення прав

дітей на різних рівнях (державному, місцевому, діяльнісно-професійному), ключові функції фахівців, які здійснюють соціально-педагогічне забезпечення прав дитини (посередництво, представництво), основні напрями (реалізація, охорона, захист прав), критерії та показники досліджуваного процесу; визначено сутність поняття "соціально-педагогічне забезпечення прав дітей" у широкому і вузькому значеннях; розроблено концепцію соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; охарактеризовано загальну технологію соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, її блоки (соціально-середовищний і змістово-процесуальний) та етапи (діагностично-прогностичний, проектувальний, діяльнісно-реалізаційний, результативно-оцінювальний); розкрито роль та зміст оцінки потреб дитини та її сім'ї, визначено рівні (чуттєво-емоційний, формально-емоційний, соціально-інституційний) й етапи реінтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейне оточення як пріоритетних функціональних технологій соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

уточнено сутність прав дітей з позиції задоволення їхніх потреб (біогенних, психогенних, соціогенних) й відповідний конструкт - "права дитини"; соціально-педагогічний контекст фундаментальних принципів Конвенції ООН про права дитини; особливості правової соціалізації дітей, їх суб'єкт-суб'єктної взаємодії на різних рівнях соціалізаційного процесу; зміст окремих функціональних технологій соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах (ведення випадку, соціальний супровід, взаємопідбір потенційних батьків і дітей на етапі створення прийомної сім'ї/дитячого будинку сімейного типу); «

подальшого розвитку набули способи залучення дітей до ухвалення рішень, що їх стосуються; форми й методи підготовки майбутніх соціальних педагогів і фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробленні й впровадженні навчально-методичних комплексів (навчальна програма, курс лекцій і практичних занять, навчальний посібник) до навчальних дисциплін "Основи соціально-правового захисту особистості", "Оцінка потреб дитини та її сім'ї", "Створення та соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу". Матеріали дослідження можуть бути використані в процесі викладання дисциплін: "Соціальна педагогіка", "Соціальна робота", "Технології соціально-педагогічної роботи", "Соціально-педагогічна робота з різними групами клієнтів", "Актуальні проблеми соціальної педагогіки" тощо для студентів спеціальностей "Соціальна педагогіка", "Соціальна робота" освітньо-кваліфікаційних рівнів "бакалавр", "магістр".

Положення дисертації мають практичне значення для спеціалістів ЦСССДМ, ССД, фахівців закладів соціального захисту і соціального

обслуговування, соціальних педагогів загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ). Методичні матеріали до тренінгів ("Менеджмент та взаємодія ССД та ЦСССДМ щодо захисту прав дітей: стратегія змін", "Захист прав дитини як пріоритетний напрям соціально-педагогічної роботи", "Оцінка потреб дитини та її сім'ї", "Реінтеграція вихованців інтернатних закладів", "Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах", "Особливості роботи з дітьми в процесі створення прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу", "Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям" тощо) можуть бути використані під час підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери.

Упровадження результатів дисертації. Результати дисертації впроваджено: в діяльність служб у справах дітей та закладів соціального захисту дітей (довідка Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту № 1/6-39/7205 від 03.12.2010 р.); центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та закладів соціального обслуговування (довідка Державного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді № 01/2085 від 13.12.2010 р.; довідка ЦСССДМ Київської обласної державної адміністрації №01-10/1-1048 від 06.12.2010 р.); у навчальний процес Інституту психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка № 1 від 05.01.2011 р.); Інституту соціальної роботи і управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка №113/10 від 29.11.2010 р.); Ізмаїльського державного гуманітарного університету (довідка № 1-7/52 від 04.02.2011 р.); під час реалізації проектів Представництва благодійної організації "Надія і житло для дітей" в Україні (довідка №01-02-461 від 26.11.2010 р.); Міжнародної організації HealthRight International (Право на здоров'я) (довідка № 26/10 від 20.10.2010 р.); Представництва благодійної організації "Кожній дитині" в Україні (довідка № 11/450 від 10.11.2010 р.); Українського фонду "Благополуччя дітей" (довідка № 103 від 28.12.2010 р.).

Підготовлені в результаті дослідження матеріали знайшли своє відображення і відповідне впровадження у нормативно-правових документах. Зокрема, автор дослідження брала участь у розробці проекту Закону України "Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 р." (ухвалено 05.03.2009 р. № 1065); була членом творчого колективу з розроблення Програми підготовки спеціалістів ЦСССДМ щодо соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (затверджено наказом Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді від 30.10.2007 р. №3880), Програми підвищення кваліфікації прийомних батьків та батьків-вихователів (затверджено наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 04.04.2007 р. № 1015), Програми підвищення кваліфікації спеціалістів служб у справах дітей, притулків для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей щодо

надання комплексної допомоги бездоглядним та безпритульним дітям (затверджено наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.12.2009 р. №4433). Наукові розробки автора за темою дослідження використано у державних доповідях про становище дітей в Україні за підсумками 2001, 2002, 2003, 2004, 2007, 2008 рр., схвалених міжвідомчою комісією Кабінету Міністрів України з питань охорони дитинства, а також у Національному звіті "Зведена III та IV періодична національна доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини" (2008 р.).

Особистий внесок здобувача. У колективній монографії "Духовні потреби дітей України" автором здійснено аналіз сутності духовних потреб, цінностей та інтересів сучасних дітей, соціально-економічних чинників їхнього життя. У підрозділах підручника "Соціальна педагогіка" й методичного посібника "Тематична зміна в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку" (у співавторстві з О. В. Биковською) здобувачем розкрито особливості створення соціально-виховного середовища в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, висвітлено організаційно-методичні питання проведення у таких закладах тематичних змін про права дитини. У роботі, підготовленій у співавторстві з О. М. Денисюк, Л. П. Думою, О. В. Безпалько та іншими, особистий внесок автора полягає в розкритті концептуально-методичних засад формування у вихованців інтернатних закладів навичок самостійного життя. У методичному посібнику "Підготовка волонтерів до роботи у службі "Телефон довіри" внеском автора є характеристика потреб дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. У навчально-методичному комплексі "Створення та соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу" автором розроблено програму відповідної навчальної дисципліни та матеріали з окремих тем. У виданнях у співавторстві із І. Д. Зверевою, В. О. Кузьмінським, З. П. Кияницею автором підготовлено матеріал про зміст та процедуру оцінки потреб дитини та її сім'ї, форми і методи роботи з дитиною та її батьками під час здійснення оцінки, особливості реінтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечення прав дітей вразливих груп. У методичному посібнику з питань запобігання інституціалізації дітей раннього віку (у співавторстві з Т. Ф. Алексеєнко, О. В. Безпалько, Г. М. Лактіоновою та іншими) автор висвітлює особливості здійснення оцінки потреб дитини раннього віку. У методичному посібнику "Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям" (у співавторстві із А. Г. Зінченко, Т. Л. Лях, О. Л. Сорокіною та іншими) здобувачем розкрито соціально-педагогічний і психологічний портрет бездоглядних та безпритульних дітей, специфіку оцінки потреб таких дітей у закладах соціального захисту тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні й практичні результати дослідження було оприлюднено на наукових, науково-практичних, практичних конференціях, форумах різних рівнів - *міжнародних*: "Другі міжнародні Драгоманівські читання" (Київ, 2006), "Наука та освіта - 2006"

(Дніпропетровськ, 2006), "Інтегровані соціальні служби: досвід, практика та перспективи" (Київ, 2007), "Соціальна робота в Україні: вектор розвитку в третьому тисячолітті" (Київ, 2007), "Проект "Реформування системи піклування про дітей в Україні шляхом розвитку інституту прийомних сімей": здобутки, досвід, перспективи" (Київ, 2007), "Досвід співпраці державних, недержавних та муніципальних організацій у вирішенні питань захисту дітей" (Кам'янець-Подільський, 2007), "Захист прав дитини в процесі деінституціалізації" (Київ, 2008), "Соціальна робота і сучасність: теорія та практика" (Киш, 2008), Всеросійські Макаренські соціально-педагогічні читання (Москва, 2008), "Діалог культур і релігій: протидія тероризму та екстремізму" (Київ, 2008), "Актуальні питання соціально-педагогічної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах" (Київ, 2009), "Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності" (Ніжин, 2010), "Розвиток соціальної роботи в Республіці Таджикистан" (Душанбе, 2010); *всукраїнських*: "Тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні" (Киш, 2004), "Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді" (Київ, 2005), "Плекаймо здорову націю з раннього дитинства" (Київ, 2006), "Теорія та практика підготовки соціальних педагогів та психологів у вищому навчальному закладі: досвід, проблеми та перспективи" (Запоріжжя, 2007), "Особистість ХХІ століття: проблеми виховання та шляхи їх вирішення" (Киш, 2007), "Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення" (Черкаси, 2008), "Соціально-педагогічні засади виховання морально гармонійної особистості" (Киш, 2008), "Цінності особистості у контексті викликів сучасності" (Київ, 2009), "Розвиток теорії та практики особистісно орієнтованої освіти" (Запоріжжя, 2009), "Університет - позашкільний навчальний заклад - загальноосвітній навчальний заклад" (Киш, 2010), "Соціально-правовий захист материнства та дитинства: проблеми, пошуки" (Миколаїв, 2010), "Вихованість особистості: погляд крізь духовність" (Київ, 2010); *міжвузівських*: "Соціальна політика, соціальна робота й охорона здоров'я: як Україні досягти європейського рівня якості послуг?" (Київ, 2008).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на звітних конференціях викладачів Інституту соціальної роботи і управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2007-2008 рр.); засіданнях кафедри соціальної педагогіки і корекційної освіти Інституту психології і соціальної педагогіки Київського університету імені Бориса Грінченка (2009-2010 рр.); на засіданнях лабораторії дитячих об'єднань та щорічних звітних наукових конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (2008-2010 рр.).

Публікації. Основні результати дисертації відображено в 74 публікаціях, з них: у 2 монографіях, 2 підручниках, 1 навчальному посібнику, 4 навчально-методичних посібниках, 7 методичних посібниках, 2 програмах навчальних курсів, 27 одноосібних статтях у наукових фахових виданнях, затверджених

ВАК України, 7 статтях у збірниках конференцій, 22 публікаціях в інших виданнях.

Кандидатська дисертація "Формування духовних потреб молодших школярів у позанавчальній діяльності" за спеціальністю 13.00.07 - теорія і методика виховання захищена в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова у 2000 р. Її матеріали у тексті докторської дисертації не використовуються.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 5 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (533 назви, з них 28 іноземною мовою), 19 додатків та 129 сторінок. Загальний обсяг дисертації - 582 сторінки, з них 399 сторінок основного тексту. Робота містить 4 таблиці та 27 рисунків на 18 сторінках (з них 2 рисунки на 3 повних сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу, концепцію та методи дослідження, його методологічну й теоретичну основи; розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, особистий внесок автора; наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі - "*Забезпечення прав дітей як наукова проблема*" - обґрунтовано сутність прав дитини та фундаментальних принципів їх забезпечення в соціально-педагогічному контексті; визначено особливості правової соціалізації дітей в сучасних умовах; охарактеризовано дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, як вразливу соціальну групу щодо забезпечення їхніх прав.

Теоретичний аналіз сутності об'єктивного і суб'єктивного права, а також розгляд поняття "права людини" з позиції філософії, правознавства, соціології, психології та педагогіки дають можливість розглядати зміст зазначеного конструкту з точки зору різноманітних світоглядно-методологічних підходів. Враховуючи положення теорії права, розуміння складного і багатовимірного досліджуваного феномену параметризують твердження, відповідно до яких *права людини* - комплекс можливостей індивіда як суб'єкта поводити себе певним чином у межах, визначених нормами права, що забезпечує необхідні умови його діяльності, людську гідність та свободу в усіх сферах суспільного життя.

Концепт прав дитини лежить у сутнісному полі поняття прав людини. Водночас дитинство як період зростання людини характеризується специфічними рисами, що, безперечно, впливають на окреслення й осмислення прав представників цієї вікової групи. Науковий пошук у рамках дослідження дав змогу по-іншому розглянути *права дитини*, а саме не лише як можливості мати й розпоряджатися матеріальними, культурними та соціальними благами,

користуватися основними свободами у встановлених законом межах, що забезпечує дитині повноцінне функціонування, а як *гарантовані державою можливості задоволення потреб, що дають змогу дитині розвиватися відповідно до віку та індивідуальних задатків*. Доведено, що потреби як змістове ядро й внутрішнє веління обумовлюють силу й дієвість права. Відтак, з погляду соціальної педагогіки, основа забезпечення прав дитини - насамперед виявлення її потреб, без задоволення яких не оптимізується соціалізація підростаючої особистості.

Обґрунтовуючи зв'язок прав та потреб дитини, встановлено, що однією з основних властивостей *потреб* як об'єктивного нестатку певних умов, які забезпечують життя і розвиток організму, є стимулювання ними активності, що виявляється у відповідній сфері діяльності. Вихідними у подальшому моделюванні соціально-педагогічного забезпечення прав дітей стали доробки наукової школи Н. Ш. Чхартішвілі, на основі яких автором визначено, деталізовано й охарактеризовано три групи потреб дитини: *біогенні* (потреби у повноцінному харчуванні, достатньому і спокійному сні, відпочинку, фізичних навантажень, що не шкодять здоров'ю, розвитку моторики тощо), *психогенні* (потреби в інтелектуальному, естетичному, емоційно-ціннісному розвитку, в самоусвідомленні) та *соціогенні* (потреби у стабільних і теплих стосунках з батьками/опікунами, братами/сестрами; у дружбі з однолітками та іншими значущими особами; у незалежності, визнанні іншими, самоствердженні тощо). При цьому доведено, що результатом такої вищої соціогенної потреби, як самоствердження дитини є власна гідність - основа духовної свободи, яка не мислиться без усвідомлення особистістю своїх прав та обов'язків.

Згідно з логікою розгортання дослідження співвіднесено потреби дитини з правами, окресленими в Конвенції ООН про права дитини - базовому документі, в якому акумульовано концептуальні ідеї забезпечення прав дітей.

У роботі розкрито фундаментальні принципи Конвенції, що викристалізують основну методологічну ідею забезпечення прав дітей, відповідно до якої паттернами цього процесу є: спеціальна підтримка дітей, особливо тих, які опинилися у складних життєвих обставинах, захист від усіх форм дискримінації; створення умов для розвитку дитини як активного члена суспільства; гарантування доцільності й прозорості процесу ухвалення рішень стосовно дітей, що базується на якнайкращому врахуванні їхніх інтересів і потреб; регулювання системи дитина - сім'я - держава. Щодо останнього, то зосередження уваги на забезпеченні права зростати в сім'ї як "захисному" праві дитини спричиняє синергетичний ефект (зусилля, спрямовані на підтримку одних, йдуть на користь іншим). Зростання дітей у здоровій сім'ї формує в них установки на створення і збереження благополуччя власної сім'ї, відповідальне виховання своїх дітей, посилює потенційні просоціальні орієнтації, розвиває здатність у перспективі покращити суспільне середовище, вивівши його на новий ступінь економічного, соціального і культурного розвитку.

Обґрунтовано зв'язок між забезпеченням прав дитини і її *правовою соціалізацією*. Встановлено, що зовнішні соціально-педагогічні впливи, доцільні з позиції дорослих, переломлюються через внутрішню систему правових установок, цінностей, ідеалів, соціального досвіду дитини як "творця" й виконавця-реалізатора власної програми правової соціалізації. У дисертації такий вид соціалізації розглядається як взаємодія людини і суспільства, у ході якої вона оволодіває правовими цінностями, нормами й уміннями, самостійно орієнтується і діє в соціально-правовому середовищі в рамках тієї чи іншої соціальної ролі для досягнення бажаної цілі. Вмотивовано важливість формування й утвердження в процесі соціалізації *суб'єктної позиції* особистості як якісного стану, відносно стійкого динамічного утворення, що характеризується певною системою ставлень людини. Відповідно визначено, що стійкість суб'єктної позиції дитини зумовлює успішність соціально-педагогічного забезпечення її прав.

Апелюючи до ідей філософії права (П. А. Крапоткін, Є. Н. Трубецький) про існування прав людини настільки, наскільки вона готова їх захищати, проаналізовано суб'єкт-суб'єктні відносини дитини на різних рівнях: держави, групи/колективу, індивідуальному/особистісному. Особливий акцент в дослідженні зроблено на суб'єкт-суб'єктних відносинах особистісного рівня, що розгортаються в царині внутрішнього світу дитини. На основі аналізу наукових джерел з'ясовано, що потреби та інтереси дитини, детерміновані обставинами, в яких опинилася її сім'я, накладають відбиток на праворозуміння, формування правових взірців, стереотипів мотивації правової поведінки підростаючої особистості. Водночас увагу сконцентровано на тому, що дитина відповідного віку може стати об'єктом для самої себе, проаналізувати власну поведінку, оцінити ситуацію, порівняти свої можливості з роллю чи стилем поведінки, що їй нав'язують дорослі, сформулювати позитивні соціальні установки щодо своєї особи. У зв'язку з цим поведінка дитини перебуває під подвійним правовим контролем - соціальним й особистісним.

Встановлено, що правосвідомість дитини визначається її ціннісними орієнтаціями, ідеалами як засобами особистісного контролю. На основі узагальнення результатів опитувань дітей віком від 7 до 17 років, проведених упродовж 2000-2009 рр., виявлено *особливості правової соціалізації* підростаючих особистостей: більшість дітей в Україні вважає, що їхні права порушуються; найчастіше порушуються права дітей на захист від дискримінації, достатній для розвитку рівень життя, якісну медичну допомогу, на захист від жорстокого поводження і насильства; здебільшого порушуються права дітей у громадських місцях, у колі незнайомих ровесників, у школі, сім'ї; сучасним дітям не вистачає впевненості в майбутньому; вони хочуть мати більше підтримки в подоланні життєвих труднощів й насамперед очікують її від батьків; діти, які з тих чи інших причин не можуть звернутися за допомогою в разі порушення власних прав, й зокрема до батьків, є найуразливішою соціальною групою тощо.

На підставі цього визначено, що негативний соціальний досвід, який набувається за умов недотримання прав людини, знижує готовність дитини реалізувати власні права, деструктивно позначається на очікуваннях особистості від держави, веде до змін у ставленні до об'єктивного права, оскільки генерує сприйняття порушення права як норму. Доведено, що соціалізаційний процес дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, потребує соціально-педагогічного супроводу на всіх рівнях, а формування і зміцнення суб'єктної позиції таких дітей, активізація їхнього внутрішнього потенціалу, розкриття здібностей, допомога в самореалізації та самоствердженні є важливими завданнями соціально-педагогічного забезпечення прав підростаючих особистостей.

Визначено, що *діти, які опинилися у складних життєвих обставинах*, - особи від народження до 18 років, котрі перебувають у ситуаціях, що не сприяють їхньому розвитку, й потребують допомоги з боку держави, громади, фахівців, найближчого оточення, аби подолати життєві негаразди і відновити повноцінну життєдіяльність згідно з власними інтересами й потребами.

Базуючись на різних підходах до виокремлення груп дітей (Н. Ф. Дівіцина, Т. М. Піддубна, Г. Н. Штинова, М. А. Галагузова), класифікаційною ознакою для групування дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, обрано *"забезпеченість права дитини зростати в сімейному оточенні"*. Відповідно таких дітей об'єднано у *дві групи: ті, хто зростає у сім'ї* (діти, які проживають у сім'ях, що опинилися у складних життєвих обставинах, і стосовно яких є загроза вилучення із сімейного оточення; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які влаштовані в сім'ї громадян - прийомні діти/вихованці дитячих будинків сімейного типу) і *ті, хто зростає поза сімейним оточенням* (діти - вихованці закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; бездоглядні та безпритульні діти, вихованці притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей).

Комплексною складною життєвою обставиною в дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, є відсутність сприятливого сімейного середовища; як правило, порушуються їхні права на: здоровий розвиток (стаття 6 Конвенції ООН про права дитини); збереження індивідуальності (статті 7, 8); захист від зловживань та недбалого поводження (стаття 19); гідний рівень життя (стаття 27); захист від найгірших форм дитячої праці, різних форм експлуатації (стаття 32); недискримінацію (статті 2, 30); всебічну участь у культурному й творчому житті (стаття 30) тощо. Емоційна прив'язаність таких дітей до батьків втрачена або ослаблена; їм притаманні порушення психоемоційної сфери, зниження рівня самоконтролю, неврівноваженість, відчуття малоцінності своєї особистості, відхилення в соціальній поведінці, відмежування від соціальних зв'язків з навколишнім світом, низький рівень правової культури. Бездоглядних та безпритульних дітей, а також вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визнано найуразливішою групою щодо забезпечення прав, оскільки через відсутність сімейного оточення їхні права порушуються найчастіше.

У ході дослідження підтверджено статистику основних причини, через які батьки втрачають здатність належним чином забезпечувати права своїх дітей (проблеми сімейних стосунків, насильство, наркотична або алкогольна залежність одного або декількох членів сім'ї, безробіття тощо); охарактеризовано право дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на повне державне утримання, інші можливості, гарантовані державою дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також окреслено їхній соціально-психологічний портрет.

У другому розділі - *"Теоретико-методологічні основи соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах"* - обґрунтовано методологічні підходи до дослідження; проаналізовано законодавчий та інституційний механізми забезпечення прав дітей; представлено концепцію соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Методологічну основу дослідження становлять: системний, особистісно орієнтований, аксіологічний - як провідні чи основні, діяльнісний, синергетичний, компетентнісний, комшійексно-інтегрований - як супутні чи додатково методологічні підходи. Так, з позиції *системного підходу* (на підставі положень загальної теорії систем і системного аналізу - Т. Парсонс, В. П. Бех, М. С. Каган, Е.Г. Юдін, Б. П. Ганьба, М. З. Згуровський, А. М. Сидоркін, В. А. Ядов та інші, а також досліджень з проблем використання системного підходу в роботі з дітьми - С. С.Гіль, Л. О. Гнусарева, О.Л. Кононко, І. В. Малафійк, В. О. Сухомлинський, Л. Я. Оліференко) соціально-педагогічне забезпечення прав дітей характеризується супідрядністю, тобто є підсистемою декількох систем, а саме: системи права, системи забезпечення прав дітей в Україні, системи соціально-педагогічної діяльності. Врахування сутності системи права упереджує соціально-педагогічні дії всупереч властивостям права; вивчення системи забезпечення прав дітей на державному рівні дозволяє визначити стратегічні напрями досліджуваного процесу, проаналізувати його законодавчий та інституційний механізми; положення про різнорівневість соціально-педагогічної діяльності допомагають обумовити специфіку прояву соціально-педагогічного забезпечення прав дітей на макрорівні *{держави}*, мезорівні *{місцевому/локальному}* й мікрорівні *{діялісно-професійному}*. З позиції *особистісно орієнтованого підходу* (Ш. О. Амонашвілі, Г. О. Балл, І. Д. Бех, Г. С.Костюк, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, С. О. Сисоєва, В. В. Рибалка та інші) - акцент дослідження зроблено на суб'єкт-суб'єктних відносинах, усвідомленні дитиною індивідуально значущої діяльності, створенні сприятливого соціально-виховного середовища, в якому максимально враховуються потреби дитини, панують взаємоповага, розуміння, співпраця. Відповідно до *аксіологічного підходу* (М. Б. Євтух, В. Г. Кремень, В. О. Огнев'юк, Ю. В. Пелех, Н. О. Ткачова, В. Д. Бабкін, В. С. Бігун, О. О. Бандура, А. А. Засць, С. П. Рабінович, О. Ф. Скакун та інші) зміст, форми і методи соціально-

педагогічного забезпечення прав детермінуються ціннісним ставленням до дитини й права, орієнтованим на її інтереси і потреби. *Діяльнісний підхід* (В. В. Давидов, М. С. Каган, О. М. Леонт'єв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн та інші) застосовано для вивчення формування особистості дитини в діяльності, спілкуванні з іншими людьми; аналізу й за необхідності корегування соціально-педагогічної діяльності щодо забезпечення прав дітей з метою удосконалення її змісту. *Синергетичний методологічний підхід* (О. М. Анохін, В. В. Горшкова, С. П. Весна, О. П. Князева, Г. Хакен та інші) полягає в пошуку шляхів стимулювання дітей до самоорганізації, самоуправління у вирішенні власних життєвих проблем. Такий підхід до дослідження передбачає орієнтування дитини на вибір одного із найбільш сприятливих для неї життєвих траєкторій, а також прогнозування появи нових властивостей соціально-педагогічної системи. *Компетентнісний підхід* у дослідженні (І. Д. Бех, І. О. Зимня, В. І. Луговий та інші) дозволяє спрямувати дослідницький вплив на виховання дітей як суб'єктів практичних дій, здатних самостійно вирішувати життєві проблеми; формування батьківської компетентності прийомних батьків/батьків-вихователів, а також на підвищення професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів і фахівців соціальної сфери щодо соціально-педагогічного забезпечення прав дітей. Відповідно до *комплексно-інтегрованого підходу* (В. П. Андрущенко, М. Р. Арцишевська, І. Д. Зверева, І. А. Ліпський, В. О. Сухомлинський, Н. М. Чернуха та інші) досліджуються різні види соціальних взаємодій у здійсненні соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, утверджуються засади командної роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також обґрунтовується спосіб ведення справ щодо дитини, під час застосування якого відбувається взаємопроникнення і взаємоприспособлення соціальних систем й інституцій. Використання різних наукових підходів засвідчує складність питання соціально-педагогічного забезпечення прав дітей і дозволяє підійти до організації і здійснення дослідження різнобічно й водночас різнорівнево, моделюючи соціальні відносини на особистішому, локальному й державному рівнях.

Багатогранність проблеми підтверджено також виявленою полісемією понять: "соціально-правовий захист", "правовий захист", "захист дитинства", "охорона дитинства", "підтримка дитинства", "гарантії дитинства", "соціальний захист", "соціальне забезпечення" тощо. Семантико-смісловий аналіз понять, насамперед, з позицій правознавства (П. М. Рабінович, О. Д. Святоцький, Є. Б. Червякова, В. С. Заяць, О. В. Марцеляк, О. І. Наливайко та інші) дозволяє стверджувати, що найбільш інтегрованим є конструкт "забезпечення прав", що об'єднує три елементи (напрями) державної діяльності із здійснення прав і свобод людини: сприяння реалізації прав і свобод (формування загальнолюдських гарантій); охорона прав і свобод людини (переважно профілактичні заходи); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до відповідальності).

Враховуючи зазначене, *соціально-педагогічне забезпечення прав дітей* доцільно розглядати в широкому і вузькому значеннях. У *широкому значенні* - це система скоординованих взаємодій соціальних інституцій, різнорівневе функціонування якої створює сприятливі умови для задоволення потреб дитини, реалізації нею гарантованих державою можливостей скористатися усіма соціально-економічними, культурними та іншими благами в своїх найкращих інтересах й інтересах суспільства. Визнано суттєвим, що у соціально-педагогічному сенсі взаємодія — це вищий рівень зв'язку соціальних суб'єктів, характерними ознаками якого є взаємовплив і видозміни на основі дій різних інституцій шляхом взаємного інформування, взаємодопомоги, взаємного навчання тощо. З огляду на причинну взаємообумовленість, соціально-педагогічне забезпечення прав дітей - полісуб'єктний спосіб позитивного впливу на якість соціальних взаємодій.

Соціально-педагогічне забезпечення прав дітей у *вузькому значенні* - різновид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на реалізацію, охорону й захист прав дітей, що здійснюється командою фахівців соціальної сфери на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дитиною та її сім'єю. У такому контексті соціально-педагогічне забезпечення прав дітей передбачає оволодіння фахівцями соціальної сфери технологіями забезпечення прав дітей, що центруються на сильних сторонах підростаючої особистості, її сім'ї, ресурсах інших інституцій, громади для підвищення рівня життя дитини, подолання складних життєвих обставин.

Соціально-педагогічне забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, відбувається у полі дії *законодавчого й інституційного механізмів*. Зокрема, під час аналізу законодавчого механізму смисловий акцент зроблено саме на закріпленні у нормативно-правових документах України права дитини зростати в сімейному оточенні. Обґрунтовано, що інституційний механізм забезпечення прав дітей в Україні є багаторівневим і розгалуженим, оскільки представлений соціально-педагогічною інфраструктурою обслуговування сім'ї й дитини, яка охоплює як управлінські (органи виконавчої влади та самоврядування), так і функціональні елементи (заклади соціального обслуговування, соціального захисту, освіти, охорони здоров'я тощо). Координацію та контроль діяльності щодо забезпечення прав юних громадян у нашій країні покладено на служби у справах дітей, які діють у партнерстві із центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та іншими соціальними інституціями.

Сумарний аналіз законодавчого й інституційного механізмів забезпечення прав дітей дав підстави стверджувати, що в Україні здійснено цілий ряд важливих заходів щодо побудови системи забезпечення прав дітей: урегульовано питання державного забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від форми влаштування; створено мережу інституцій, покликаних захищати й підтримувати дітей, які

потребують особливого захисту з боку держави; створено перші заклади нового типу, умови виховання в яких наближені до сімейних, тощо. Водночас це не сприяє зменшенню кількості дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, оскільки відсутня чітка координація співпраці окремих відомств, служб, установ тощо. Нерозв'язаність зазначених проблем, потреба в синхронізації соціально-економічних процесів українського суспільства з міжнародними аналогами стали поштовхом для окреслення в розділі стратегій, що стосуються переосмислення пріоритетів побудови в Україні системи забезпечення прав дітей, впровадження нових підходів до роботи з дітьми та їхніми батьками, дотримання комплексності та адресності в наданні соціальних послуг населенню. Головну стратегію забезпечення прав дітей сформульовано так: кожна дитина має жити в безпечній, стабільній і здоровій сім'ї, яка задовольняє її потреби, необхідні для розвитку, гарантує захищеність, сумлінний догляд і виховання, сприяє успішній соціалізації.

Відповідно до зазначеної вище стратегії, сутність й особливості соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, представлено в дисертації в авторській *концепції*. Концепція ґрунтується на положеннях про цілісність досліджуваного як системи, яку створюють взаємопов'язані складові (паттерни): *теоретико-методологічна* (поняття, мета, завдання, об'єкт і суб'єкт, принципи); *функціонально-змістова* (функції, пріоритети, особливості, напрями, зміст діяльності); *процесуально-технологічна* (етапи, форми й методи роботи); *ресурсно-середовищна* (різномірні умови розгортання соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, соціальні інституції, людські та матеріально-технічні ресурси); *моніторингово-аналітична* (критерії та показники соціально-педагогічного забезпечення прав дітей); *результативна* (соціально-педагогічна захищеність прав дітей).

Установлено, що основними *суб'єктами* соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, є представники різних інституцій соціальної сфери: соціальні педагоги, психологи, вчителі, медичні працівники, спеціалісти ЦСССДМ, ССД, управлінсь у справах сім'ї, молоді та спорту, органів внутрішніх справ, представники неурядових організацій, інші фахівці, а також члени сім'ї дитини, представники її найближчого оточення та інші. Мобілізатором зусиль команди фахівців соціальної сфери, за умов їх єдиної позиції, може виступати соціальний педагог, таким чином реалізуючи роль "менеджера соціальних взаємодій". Його завдання: сприяти формуванню у суб'єктів соціально-педагогічного забезпечення прав дітей правової культури, вмінь і навичок ухвалювати адекватні потребам й інтересам дитини рішення з позиції педагогічної доцільності; максимально використовувати ресурси громади, в якій відбувається життєдіяльність дитини, її сім'ї тощо.

Виокремлені в першому розділі фундаментальні принципи Конвенції ООН про права дитини стали методологічним базисом авторської концепції й водночас підґрунтям для визначення *принципів* соціально-педагогічного забезпечення прав дітей на різних рівнях, а саме: *на державному рівні* (гуманізація; верховенство права; соціальне партнерство; суб'єктність дитини; системність; демократичність); *на місцевому/локальному рівні* (міжвідомча взаємодія; модернізація; територіальність; відкритість системи, соціально-виховного середовища; наукова обґрунтованість функціонування інституцій, що входять до системи забезпечення прав дітей); *на діяльнісно-професійному рівні* (суб'єкт-суб'єктна взаємодія, особистіша орієнтація, життєва смислотворча самодіяльність, превентивність, оперативність й різноманітність допомога, колегіальність й конфіденційність).

Напрямами соціально-педагогічного забезпечення прав дітей на діяльнісно-професійному рівні визначено: вивчення стану дитини, її сім'ї; захист прав та інтересів дитини; охорона прав від порушення; реалізація прав; дослідницько-методична діяльність з питань забезпечення прав дітей. Встановлено, що діяльність за відповідними напрямами набуває певних особливостей залежно від середовища розгортання: загальноосвітній навчальний заклад, заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, заклад соціального обслуговування, заклад соціального захисту, клуб за місцем проживання тощо.

Поле діяльності соціального педагога щодо соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, на діяльнісно-професійному рівні означає його ключові *функції*: *посередництво* між індивідом/групою і середовищем та *представлення й відстоювання інтересів дитини та членів її сім'ї, або представництво*.

Особливість соціально-педагогічного забезпечення прав дітей полягає в максимальній ролі соціальних педагогів у здійсненні саме *права дитини на участь в житті суспільства та ухваленні рішень*. Таким чином впроваджується ефективний підхід до організації соціально-педагогічної роботи з дітьми, оскільки дорослі не лише отримують можливість почути й зрозуміти запити сучасних дітей, а й побудувати систему партнерської взаємодії з ними. Серед усіх фахівців соціальної сфери саме соціальні педагоги здатні створити найсприятливіші умови для оптимального забезпечення зазначеного права й несуть за це професійну відповідальність. Встановлено, що забезпечення права на участь в ухваленні рішень особливо важливе для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, оскільки дає змогу упередити формування у них споживачької, пасивної громадської позиції, конформної поведінки.

Доведено, що сприятливі *умови* соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, потрібно створити на усіх рівнях: державному - *соціально-нормативні* (формування та реалізація

державної соціальної політики щодо створення й розвитку системи соціально-педагогічного забезпечення прав дітей; координація зусиль центральних органів виконавчої влади, які формують державну політику щодо охорони дитинства; належне нормативно-правове забезпечення; розроблення і затвердження стандартів надання соціальних послуг дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах, тощо), *суспільні* (формування громадської думки щодо інтересів і потреб дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, і небайдужого ставлення до долі таких дітей; активізація громади щодо підтримки дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах тощо), *науково-дослідницькі* (проведення наукових досліджень з питань соціально-педагогічного забезпечення прав дітей та популяризація отриманих результатів для використання в практичній діяльності; розроблення міжвідомчих технологій соціально-педагогічного забезпечення прав дітей у контексті задоволення їхніх потреб; вивчення та поширення кращого досвіду роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах); *місцевому/локальному - інституційно-управлінські* (активізація роботи органів виконавчої влади, неурядових організацій щодо соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; розвиток мережі служб, центрів, комплексів, що працюють з дітьми й в інтересах дітей; контроль за дотриманням стандартів надання соціальних послуг дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах; координація дій між суб'єктами соціально-педагогічної роботи), *організаційно-технологічні* (підготовка органів місцевої виконавчої влади і місцевого самоврядування до впровадження інноваційних технологій роботи з сім'ями і дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах; планування роботи в громаді, визначення об'єму необхідних послуг і ресурсів на основі оцінки потреб дітей та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах; впровадження на місцевому рівні міжвідомчих технологій соціально-педагогічного забезпечення прав дітей тощо), *навчально-методичні* (функціонування системи підвищення кваліфікації фахівців, котрі працюють з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах; підвищення компетентності батьків з питань соціально-педагогічного забезпечення прав дітей; супервізія діяльності фахівців соціальної сфери в напрямі соціально-педагогічного забезпечення прав дітей) і *діяльнісно-професійному - особистісно-ціннісні* (усвідомлення фахівцями соціальної сфери важливості пріоритетної реалізації "захисного" права дитини виховуватися в сімейному оточенні; сформованість соціально-правових знань й умінь; розуміння значущості соціально-виховного середовища для дитини, прагнення до його створення; сформованість і стійкість мотивації залучення дорослих і дітей до соціально значущих правових дій; прагнення до професійного самовдосконалення), *педагогічні* (реалізація суб'єкт-суб'єктних стосунків фахівців соціальної сфери й дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах; використання особистісно орієнтованого підходу до роботи з дітьми, які опинилися у складних

життєвих обставинах; створення й збереження сприятливого соціально-виховного середовища для таких дітей; спрямування соціально-педагогічного впливу на розвиток самостійності дитини, її здатності до самозахисту власних прав, участі в житті суспільства та ухваленні рішень тощо), *методично-інструментальні умови* (володіння методами та організаційними формами соціально-педагогічного забезпечення прав дітей; раціонального використання у роботі з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, різних традиційних й інноваційних форм та методів тощо). Поєднання таких умов дає змогу досягти соціально-педагогічної забезпеченості прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, *критеріями* якої визначено: сприятливість середовища перебування дитини її розвитку; відчуття дитиною власної захищеності; дієвість законодавчого й інституційного механізмів забезпечення прав дітей; професійна готовність фахівців соціальної сфери, зокрема соціальних педагогів, до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

У *третьому розділі - "Технології соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах"* - розкрито загальну й функціональні технології соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах; здійснено теоретико-методичний та змістовий аналіз оцінки потреб дитини та її сім'ї як базової функціональної технології досліджуваної діяльності.

Узагальнивши результати теоретичного вивчення технологій соціально-педагогічної діяльності вітчизняними (Л. М. Артющікім, Р. Х. Вайнолоу, Н. В. Заверико, І. Д. Зверевою, А. І. Капською, І. М. Трубавіною та іншими) й зарубіжними (М. А. Галагузовою, Л. Є. Нікітіною, Л. В. Мардахаєвим, Г. М. Штиною, Є. І. Холостовою та іншими) вченими, в розділі обґрунтовано, що на діяльнісно-професійному рівні соціально-педагогічне забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, доцільно розглядати як *загальну соціально-педагогічну технологію*, тобто спосіб дш, сутність якого полягає в оптимальному використанні суспільних ресурсів та інституційних можливостей, у реалізації цілеспрямованого поетапного впливу на соціальні взаємодії, у раціональному поєднанні традиційних та інноваційних організаційних форм, методів, технік, засобів роботи з метою реалізації, захисту й охорони прав дітей. Складовими загальної технології, тобто *функціональними технологіями*, визначено: ведення випадку; оцінку потреб дитини та її сім'ї; представлення та відстоювання інтересів дитини; залучення дітей до ухвалення рішень та участі в житті суспільства; соціальний супровід/соціальне супроводження; реінтеграцію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; взаємопідбір батьків і дітей під час створення прийомної сім'ї/УДБСТ тощо. Пріоритетними функціональними технологіями означено оцінку потреб дитини та її сім'ї і реінтеграцію дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Доведено, що технології соціально-педагогічного забезпечення прав дітей слід розглядати в трьох площинах, а саме: *профілактично-освітній; охоронно-адаптаційній та реабілітаційно-захисній*. У дисертації, з огляду на соціально-правовий статус дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та стан соціально-педагогічної забезпеченості їхніх прав, визначено й деталізовано етапи (діагностично-прогностичний, проектувальний, діяльнісно-реалізаційний, результативно-оцінювальний) загальної технології досліджуваного процесу в реабілітаційно-захисній площині й відповідні їм форми (їїдивідуальні, групові, масові) й методи (організаційні/адміністративні, соціально-економічні, педагогічні, психологічні, соціологічні та інші) соціально-педагогічної роботи.

Установлено, що ефективність упровадження технологій соціально-педагогічної роботи обумовлена, зокрема, середовищем їх реалізації. Відтак, виокремлено два *блоки* загальної технології соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: *соціально-середовищній і змістово-процесуальний*. Проаналізувавши взаємообумовленість блоків, відзначено, що успішність соціально-педагогічного забезпечення прав дітей детермінується створенням сприятливого соціально-виховного середовища як сукупності умов життєдіяльності особистості, що цілеспрямовано позитивно впливають на її правосвідомість і правомірну поведінку, розвиток морально-духовних якостей.

Базовою складовою загальної технології соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, визначено функціональну технологію *оцінки потреб дитини та її сім'ї* (дії зі збору, обробки, систематизації, аналізу, узагальнення та поршнення даних про розвиток дитини, батьківський потенціал щодо задоволення її потреб, фактори сім'ї і середовища з певними стандартами з метою визначення оптимальної стратегії втручання, необхідних послуг дитині та сім'ї для розвитку підростаючої особистості й подолання складних життєвих обставин). Доведено, що оцінку потреб можна розглядати як *інструмент захисту прав дитини*, оскільки надзавдання такої оцінки - пошук, створення чи відновлення можливостей дитини зростати в сприятливому й стабільному сімейному оточенні.

У матеріалах розділу на основі аналізу міжнародного досвіду висвітлено значення здійснення оцінки потреб для дитини, її батьків, фахівців соціальної сфери, громади, держави загалом, а також представлено генезу спроб розроблення методики оцінки та її фрагментарно-експериментального впровадження в Україні силами неурядових організацій. Ряд визначених позитивних і негативних результатів утілення зазначеної інновації в практику соціальної і соціально-педагогічної роботи підтвердив необхідність обґрунтування теоретичних основ оцінки потреб дитини та її сім'ї й, зокрема, теорії прихильності/прив'язаності (Дж. Боулбі і його послідовники М. Ейнсвонт, М. Фалберг, С. Крітенден та інші), відновлення (Р. Гілліган, С. Вассел та інші), періодизації розвитку дитини (Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов,

А. В. Петровський, Е. Еріксон), концепції сильних сторін особистості (К. Петерсон, Т. Полковські, М. Селігман). Зміст оцінки розкривається у трьох компонентах і відповідних показниках до кожного з них: "потреби дитини" (здоров'я, освіта, емоційно-ціннісний розвиток, самоусвідомлення, сімейні та соціальні стосунки, самоствердження), "батьківський потенціал" (елементарний догляд, гарантія безпеки, емоційне тепло, стимулювання, стабільність) і "фактори сім'ї та середовища" (історія сім'ї і її функціонування, рідня, житлово-побутові умови, зайнятість, доходи, ресурси громади). Під час розкриття сутності й процедури оцінки потреб дитини та її сім'ї дослідницька увага зосередилася навколо принципів й етапів цього процесу, особливе значення за такого підходу надавалося сукупності знань, умінь і навичок, якими має володіти соціальний педагог для реалізації зазначеної технології.

Підкреслено важливість активної участі дитини в процесі оцінки як способу реалізації її права на ухвалення рішень, як засобу відновлення особистісного потенціалу, зміцнення самооцінки, формування суб'єктної позиції. У матеріалах дисертації представлено алгоритм суб'єкт-суб'єктної взаємодії соціального педагога і дитини під час оцінки її потреб (*установчий етап, фіксуєчно-пошуковий, проектно-договірний, діагностично-рефлексивний, мотиваційно-діяльнісний, підсумково-результативний етап*).

У четвертому розділі - *"Зміст, форми й методи соціально-педагогічного забезпечення прав різних груп дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах"* - охарактеризовано особливості соціально-педагогічного забезпечення прав: дітей, які проживають у сім'ях, що опинилися у складних життєвих обставинах; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; бездоглядних та безпритульних дітей, вихованців закладів соціального захисту. У розділі розкрито специфіку здійснення оцінки потреб дитини відповідно до місця її перебування, а також окреслено етапи, форми та методи таких технологій соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, як реінтеграція, соціальний супровід/соціальне супроводження тощо.

Соціально-педагогічна підтримка *сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах*, з метою здійснення прав дітей, полягає в наданні спеціалістами ЦСССДМ та іншими фахівцям соціальної сфери, котрі залучаються за потребою, окремих соціальних послуг чи забезпеченні їх комплексу - соціального супроводу. Доведено, що успішність соціального супроводу залежить від якісного здійснення командою фахівців оцінки потреб дитини та її сім'ї. Технологія оцінки у цьому випадку передбачає три етапи відповідних дій (*експрес-оцінка, початкова оцінка, комплексна оцінка*). Належне планування соціального супроводу за результатами виявлених порушень прав дитини під час оцінки потреб, а також його реалізація - визначальний фрагмент соціально-педагогічної діяльності із попередження вилучення дитини із сімейного оточення.

У фокусі соціально-педагогічного забезпечення прав дітей перебуває активізація їх соціальної мережі, найближчого оточення для подолання складних життєвих обставин. Практично втілити зазначене дає змогу *сімейна групова нарада* (СГН), яка *педагогізує* родинне середовище й створює оптимальні умови для прояву дитиною суб'єктної позиції шляхом зосередження її уваги, а також уваги сім'ї, значущих для них людей на можливостях і здатностях самостійно вирішити власні проблеми, ухвалювати відповідальні демократичні рішення, брати участь в обговореннях, вирішеннях спорів. Автором обґрунтовано етапи підготовки і проведення сімейної групової наради: 1) *підготовчо-організаційний етап* (спільне складання з дитиною списку запрошених, попередня робота з учасниками наради); 2) *основний етап* (вступне слово модератора наради - соціального педагога, обговорення проблеми та самостійного ухвалення рішення в сімейному колі, узгодження прийнятого рішення родиною і запрошеними фахівцями соціальної сфери); 3) *завершально-моніторинговий етап* (схвалення плану роботи, моніторинг членами сім'ї його виконання).

Соціально-педагогічну роботу з *вихованцями закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування*, охарактеризовано відповідно до рольових репертуарів соціального педагога: захисник прав та інтересів дитини, агент із питань соціальних змін, організатор змістовного дозвілля, консультант тощо (за В. М. Сидоровим). Зазначено, що найвідповідальніше завдання соціального педагога як захисника прав та інтересів дітей полягає у використанні всього арсеналу правових норм для реалізації права дитини жити в сім'ї за допомогою упровадження пріоритетної функціональної технології *реінтеграції* (процесу повернення чи входження дітей-сиріт чи дітей, позбавлених батьківського піклування, до тієї чи іншої соціальної системи шляхом відновлення або формування прихильностей/прив'язаностей, соціальних зв'язків та відносин, набуття позитивного соціального досвіду, соціальної компетентності). Визначено, що реінтеграція розгортається в мережі соціальних взаємодій на *чуттєво-емоційному, формально-емоційному і соціально-інституційному* рівнях. Автором розкрито дев'ять етапів реінтеграційного процесу на чуттєво-емоційному й формально-емоційному рівнях: початкова оцінка потреб дитини та ухвалення рішення щодо можливостей її реінтеграції, відкриття випадку; комплексна оцінка потреб дитини та її сім'ї; міжвідомче засідання/міжвідомча зустріч; ухвалення плану реінтеграції; робота з дитиною та її сім'єю; розширене міжвідомче засідання за участю членів сім'ї, громади та дитини; повернення дитини додому/влаштування у нову сім'ю; соціальна підтримка та допомога сім'ї; здійснення моніторингу благополуччя та розвитку дитини в сім'ї; закриття випадку.

Головне завдання соціально-педагогічної роботи з *бездоглядними та безпритульними дітьми* з метою забезпечення їхніх прав - безповоротне вилучення дітей з вуличного середовища. Підкреслено, що для мінімізації проявів соціально-психологічних деформацій підростаючої особистості важливо

гарантувати їй фізичну, психологічну та соціальну безпеку, а також надати інформацію та ресурси для самостійного опору негативним впливам. Водночас соціально-педагогічна допомога бездоглядним та безпритульним дітям у закладах соціального захисту насамперед має бути спрямована на забезпечення їхніх прав на відновлення стосунків з біологічними батьками чи виховання в іншому сімейному оточенні. Підтверджено, що функціонування закладів соціального захисту значно оптимізується, якщо змістову основу їхньої діяльності становитиме професійно-комплексна допомога вихованцям силами команди фахівців соціальної сфери. Зокрема, вмотивовано необхідність розгортання реабілітаційної та корекційно-виховної роботи як у напрямі допомоги дитині, так і її батькам (залежно від обраного шляху подальшого влаштування вихованця притулку чи центру соціально-психологічної реабілітації дітей). Якщо повернення дитини в біологічну сім'ю неможливе, важливим моментом забезпечення її прав стає правильний взаємопідбір потенційних батьків і вихованців закладів соціального захисту. У розділі розкрито сутність, принципи, критерії й етапи такого взаємопідбору (оцінка потреб дитини та її сім'ї; виявлення фахівцями соціальної сфери сім'ї, яка задовольнятиме потреби конкретної дитини; бесіда соціального педагога/соціального працівника з дитиною; зустріч дитини з потенційними прийомними батьками/батьками-вихователями; зустріч фахівців соціальної сфери). Серед основних правил соціально-педагогічного забезпечення прав бездоглядної та безпритульної дитини виокремлено: визначення обсягу, характеру та змісту реабілітаційних заходів можливе лише на підставі оцінки потреб дитини та особистісно орієнтованого підходу до неї; реабілітаційні програми мають бути комплексними; наступність і тривалість ефекту соціально-педагогічного впливу гарантується подальшим соціальним супроводом дитини та її сім'ї за місцем їх проживання.

Констатовано, що у новому сімейному оточенні особливого значення для прийомної дитини/дитини - вихованця ДБСТ набувають забезпечення прав: на гідність; свободу совісті й релігії; користуватися своєю культурою, сповідувати обрану релігію, розмовляти рідною мовою; вільно висловлювати думку та мати власні погляди; на індивідуальність; на спілкування з біологічними батьками та інші. З моменту створення "нової сім'ї" соціально-педагогічна робота здійснюється у секторі соціального супроводження прийомної сім'ї/ДБСТ, мета якого створення належних умов для задоволення потреб кожної дитини та сприяння успішному функціонуванню сім'ї. Охарактеризовано сутність та специфіку оцінки потреб прийомної дитини/дитини-вихованця у процесі соціального супроводження; розглянуто умови й процедури повернення дитини до біологічних батьків, захисту її житлових та майнових прав тощо. Підкреслено, що соціально-педагогічне забезпечення прав прийомних дітей/дітей-вихованців спрямовується на створення й реалізацію всіх ймовірних можливостей збереження для дитини біологічної родини, розширення мережі

соціальних контактів прийомної сім'ї/ДБСТ, а також підвищення батьківської компетентності прийомних батьків/батьків-вихователів у контексті їхньої готовності доглядати, виховувати й розвивати дитину-сироту чи дитину, позбавлену батьківського піклування. Відповідно визначено елементи батьківської компетентності (захист і виховання дитини; задоволення потреб дитини для розвитку; зміцнення стосунків дитини з її родиною; підтримка довготривалих стосунків у житті дитини; робота в команді). У дисертації презентовано авторський навчальний модуль для прийомних батьків/батьків-вихователів ДБСТ "Прийомні сім'ї/ДБСТ як інститут захисту прав дитини", у якому відображено основні положення концепції соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

У п'ятому розділі - *"Підготовка майбутніх соціальних педагогів і фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах"* - розкрито особливості й змістово-орієнтаційні аспекти професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, а також інших фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Враховуючи об'єктивні умови навчання у вищому навчальному закладі, виокремлено ряд проблем підготовки студентів - майбутніх соціальних педагогів до соціально-правового захисту населення в цілому, й зокрема до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей. На підставі проведеного автором зрізу стану професійної готовності студентів до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, виявлено, що обізнаність й правові уявлення студентів з досліджуваної проблеми неглибокі.

З метою ефективного впровадження концепції соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, розроблено програму з нормативної дисципліни *"Основи соціально-правового захисту особистості"*. Новизна зазначеної програми полягає у розкритті напрямів й функцій соціально-педагогічного забезпечення прав дітей як векторів професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності; акцентовано увагу за здійсненні права дитини на участь в житті суспільства та ухваленні рішень. Зміст тем модулів програми обґрунтовано автором з урахуванням таких орієнтирів професійної підготовки, як збереження, оновлення й доцільність.

З метою підготовки майбутніх соціальних педагогів/соціальних працівників до впровадження технології оцінки потреб дитини та її сім'ї нами у складі творчого колективу розроблено програму навчальної дисципліни *"Оцінка потреб дитини та її сім'ї"* й відповідний навчальний посібник, що отримав гриф МОН України. Посібник згідно з вимогами кредитно-модульного підходу містить рекомендації для організації самостійної та індивідуальної науково-

пошукової роботи студентів, його зміст розкриває логіку соціально-педагогічного забезпечення прав підростаючих особистостей, дає змогу оволодіти знаннями й уміннями, необхідними для успішного старту такої діяльності.

Для підготовки студентів до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей розроблено зміст ряду позанавчальних організаційних форм та методів роботи, серед яких тренінг "Права дитини", конкурс міні-плакатів "Пізнай право дитини" й пам'яток "Правила представлення і відстоювання інтересів дитини", перегляд й обговорення відеофільмів з питань прав людини тощо.

Враховуючи психологічні особливості дорослих, які навчаються (самостійність, самокерованість, більший життєвий досвід, мотивація до навчання й прагнення до невідкладної реалізації здобутих знань, умінь і навичок), підвищення професійної компетентності фахівців соціальної сфери щодо соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, було спрямовано на розвиток їхніх умінь творчо використовувати відповідні функціональні технології згідно із потребами дітей, а також умовами та запитами регіону, міста, громади. Установлено, що оптимальними формами підвищення професійної компетентності фахівців соціальної сфери з питань соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, є тренінги, семінари-тренінги, курси підвищення кваліфікації, що гарантують інтерактивну підготовку учасників з актуальних соціально-педагогічних питань. Упроваджені у практику організаційні форми навчального процесу за змістом умовно об'єднано у чотири *групи*: 1) налагодження міжвідомчої взаємодії; 2) упровадження соціально-педагогічних інновацій; 3) розкриття особливостей забезпечення прав дітей окремих груп; 4) обмін передовим досвідом соціально-педагогічної роботи з дітьми та сім'ями. У матеріалах розділу проаналізовано лише окремі тренінги, що найкраще презентують основні положення концепції соціально-педагогічного забезпечення прав дітей ("Менеджмент та взаємодія служб у справах дітей та центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо захисту прав дітей: стратегія змін", "Лідерство. Партнерство. Взаємодія", "Захист прав дитини як пріоритетний напрям соціально-педагогічної роботи", "Реінтеграція вихованців інтернатних закладів", "Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах", "Особливості роботи з дітьми в процесі створення прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу" та інші).

Квінтесенцією підготовки фахівців соціальної сфери до досліджуваної діяльності стало їх навчання технології оцінки потреб дитини та її сім'ї шляхом розроблення й проведення тренінгів, семінарів, "круглих столів", дискусій тощо. Експериментальні форми підготовки фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, й зокрема навчальні заняття з питань оцінки потреб дитини та її сім'ї, апробовано автором упродовж 2007-2010 рр. у містах Києві, Броварах, Вишгороді, Макарові та інших.

Доцільність акцентування уваги фахівців соціальної сфери на навчанні оцінці потреб дитини та її сім'ї як пріоритетній й базовій функціональній технології забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, підтверджено результатами дослідження в Львівській, Івано-Франківській, Запорізькій, Тернопільській, Харківській областях у 2010 р. Зокрема, опитування 118 спеціалістів ЦСССДМ з різних областей України на етапі впровадження технології оцінки відповідно до наказу Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді № 54 від 21.09.2009 р. дозволило: визначити та проаналізувати ставлення спеціалістів ЦСССДМ до впровадження оцінки потреб дитини та її сім'ї в практику соціально-педагогічної роботи; з'ясувати розуміння опитаними спеціалістами ЦСССДМ значення оцінки потреб для дитини, її батьків, фахівців соціальної сфери; виявити готовність фахівців працювати у команді для успішного соціально-педагогічного забезпечення прав дітей; з'ясувати рівень усвідомлення соціальними працівниками/соціальними педагогами зв'язку потреб дитини та її прав, а також умов соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Установлено: після зустрічей, консультацій, тренінгів 94,1% опитаних підкреслили, що оцінка потреб дитини та її сім'ї дає можливість краще зрозуміти проблеми, інтереси дитини та її батьків. Підтвердженням ефективності розроблених у межах дослідження форм підготовки фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей стало зростання частки спеціалістів ЦСССДМ, які переконалися, що оцінка потреб дозволяє визначати доцільні методи роботи з дитиною/сім'єю (42,2% повністю і 52,5% опитаних частково погоджуються з цим). Чисельність опитаних, котрі повністю поділяють позицію, що оцінка потреб дитини дає змогу виявити порушення її прав, після проведеної роботи зросла на 13,5%. 86,5% учасників опитування повністю чи частково погодилися, що оцінка потреб дитини та її сім'ї - обов'язкова умова для забезпечення права дитини на сім'ю, у т. ч. ухвалення рішення щодо залишення дитини в сім'ї чи вилучення з неї. Водночас спеціалісти ЦСССДМ ще недостатньо розуміють важливість командної роботи під час соціально-педагогічного забезпечення прав підростаючої особистості, що спонукає до подальших досліджень.

Отже, соціально-педагогічне забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, має здійснюватися відповідно до положень авторської концепції, ефективність яких доведено організованою й проведеною науково-методичною й експериментальною роботою.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та наукове вирішення проблеми соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, що виявляється в розкритті, обґрунтуванні й втіленні концептуальних засад такої діяльності. Результати проведеного

дослідження підтвердили правомірність загальної й часткових гіпотез, засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і стали підставою для таких висновків:

1. Охарактеризовано права дитини та фундаментальні принципи їх забезпечення у соціально-педагогічному контексті. Науковий пошук за темою дослідження дозволив визначити права дитини не лише як нормативно закріплені гарантії мати й розпоряджатися матеріальними, культурними та соціальними благами, користуватися основними свободами в установлених законом межах, а й як гарантовані державою можливості задоволення потреб дитини, що дають змогу їй розвиватися відповідно до віку та індивідуальних задатків. Аргументовано зв'язок прав дитини з її біогенними, психогенними та соціогенними потребами - внутрішніми веліннями, що обумовлюють силу й дієвість права. Відповідно вмотивовано, що основою забезпечення прав дитини є усвідомлення сутності потреб підростаючої особистості, а його векторами - реалізація фундаментальних принципів Конвенції ООН про права дитини: якнайкраще врахування інтересів і потреб дитини, недопущення дискримінації стосовно дітей, забезпечення їхнього права на участь у житті суспільства та ухваленні рішень, створення сприятливого стабільного сімейного оточення для дитини, підвищення батьківського потенціалу з метою реалізації її прав.

Осердям для задоволення прав підростаючої особистості названо її право зростати в сім'ї (з позиції теорії права, воно - "захисне", "основне"). У дисертації розкрито значення сім'ї як важливої соціальної інституції у процесі правової соціалізації дитини, як запоруки її благополуччя у майбутньому, оскільки саме в здоровому сімейному оточенні формується готовність займати просоціальну позицію, адекватну очікуванням держави, розвивати соціальні зв'язки у життєвій перспективі. Доведено, що забезпечення прав юних громадян у соціально-педагогічному контексті - важливий чинник відтворення продуктивних сил країни, зміцнення потенціалу суспільства загалом, оскільки діти опановують демократичні норми, правила та процедури, вміння спільно ухвалювати соціально мотивовані рішення, усвідомлюють правомірні фактори самореалізації й самоствердження у різних соціальних умовах для успішної соціалізації, гідної життєдіяльності.

2. З'ясовано зміст правової соціалізації особистості як багатогранного складного процесу взаємодії людини і суспільства, під час якого вона оволодіває правовими цінностями, нормами й уміннями, самостійно орієнтується і діє в соціально-правовому середовищі у рамках тієї чи іншої соціальної ролі в інтересах досягнення бажаної мети. Відповідно встановлено, що успішність правової соціалізації дитини й, зокрема, стійкість її суб'єктної позиції щодо забезпечення власних прав, - запорука ефективного соціально-педагогічного забезпечення прав підростаючої особистості. Розкрито суб'єкт-суб'єктні відносини дитини у процесі її правової соціалізації на різних рівнях (держави, групи, особистісному); за результатами серії опитувань представників

підростаючого покоління виявлено особливості правової соціалізації дітей, що дозволило краще розкрити сутність соціально-педагогічного забезпечення їхніх прав.

Установлено, що життєдіяльність дитини, її соціалізацію об'єктивно порушують складні життєві обставини, наслідки яких вона не може подолати самостійно. За класифікаційною ознакою "забезпеченість права на зростання в сімейному оточенні" визначено і охарактеризовано дві групи дітей: ті, хто зростає у сім'ї, і ті, хто зростає поза сімейним середовищем. Підтверджено, що складні життєві обставини не сприяють розвитку, задоволенню потреб та інтересів представників усіх вищеназваних груп, забезпеченню їхніх прав; емоційна прихильність/прив'язаність таких дітей до батьків втрачена або ослаблена; їм притаманна безпорадність, спричинена неможливістю чи труднощами змінити соціальні зв'язки, невмінням ухвалювати самостійні рішення чи робити відповідальний вибір тощо.

3. Обґрунтовано методологічні підходи дослідження. Соціально-педагогічне забезпечення прав дітей охарактеризовано на основі застосування системного, особистісно орієнтованого, аксіологічного (як провідних чи основних) та діяльнісного, синергетичного, компетентнісного, комплексно-інтегрованого (як супутніх чи додаткових) методологічних підходів. Зокрема, з позиції системного підходу, соціально-педагогічне забезпечення прав дітей вибудовується як множина соціальних взаємодій на різних рівнях: *на макрорівні* (державному): формування державної соціальної політики щодо дітей; розвиток нормативно-правової бази й інфраструктури соціально-педагогічної допомоги дітям відповідно до міжнародних стандартів соціального захисту дитинства; зміцнення міжнародних контактів з метою обміну досвідом та інші; *на мезорівні* (місцевому/ локальному): створення мережі служб, центрів, закладів, що працюють з дітьми та їх сім'ями; реалізація локальних соціальних програм, проектів, планів; вироблення місцевими соціальними інституціями спільних стратегій і переконань тощо; *на мікрорівні* (діяльнісно-професійному): реалізація суб'єкт-суб'єктних стосунків фахівців соціальної сфери й дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах; створення й збереження сприятливого соціально-виховного середовища; спрямування соціально-педагогічного впливу на розвиток самостійності дитини, її здатності до захисту власних прав, участі в житті суспільства та ухваленні рішень тощо.

4. Розкрито сутність соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні - це система скоординованих взаємодій соціальних інституцій, різнорівневе функціонування якої створює сприятливі умови для задоволення потреб дитини і реалізацію нею гарантованих державою можливостей скористатися усіма соціально-економічними, культурними та іншими благами в своїх найкращих інтересах й інтересах суспільства. У вузькому значенні - це різновид соціально-педагогічної діяльності,

спрямованої на реалізацію, охорону й захист прав дітей, що здійснюється командою фахівців соціальної сфери на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дитиною та її сім'єю.

Одним із чинників якісного соціально-педагогічного забезпечення прав дітей є налагодження партнерської взаємодії між різними соціальними інститутами (державними структурами та неурядовими організаціями), фахівцями соціальної сфери, які відповідно до своїх компетенцій працюють з дітьми, котрі опинилися у складних життєвих обставинах, та їхніми сім'ями на основі єдиної позиції та підходів. Доведено, що лише спільна діяльність фахівців соціальної сфери гарантує комплексність і якість надання соціально-педагогічних послуг дитині та її сім'ї, мінімізує ризики в процесі ухвалення рішень щодо влаштування дитини. За результатами дослідження підтверджено, що соціальний педагог як член мультидисциплінарної чи міжвідомчої команди здатен виконувати роль координатора процесу забезпечення прав дітей на діяльнісно-професійному рівні, а його головне завдання - оптимізація взаємодії усіх членів команди.

Основними механізмами забезпечення в Україні прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, визначено законодавчий й інституційний. У дисертації представлено їх детальний аналіз у контексті забезпечення права дитини та зростання у сімейному оточенні.

5. Розроблено концепцію соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Концепція експлікує сутність й особливості соціально-педагогічного забезпечення прав дітей як системи, основними складовими якої є: теоретико-методологічна (поняття, мета, завдання, об'єкт і суб'єкт, принципи); функціонально-змістова (функції, пріоритети, особливості й напрями діяльності, зміст); процесуально-технологічна (етапи, форми й методи роботи); ресурсно-середовищна (різномірні умови розгортання соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, соціальні інституції, людські та матеріально-технічні ресурси); моніторингово-аналітична (критерії та показники соціально-педагогічного забезпечення прав дітей); результативна (соціально-педагогічна забезпеченість прав дітей).

Згідно із положеннями концепції ключовими напрямками соціально-педагогічного забезпечення прав дітей на діяльнісно-професійному рівні визначено: реалізацію, охорону й захист прав підростаючої особистості; серед інших напрямів: вивчення стану дитини, її сім'ї, дослідницько-методичну діяльність з питань прав дітей. Базовими функціями фахівців, які здійснюють соціально-педагогічне забезпечення прав дітей, є: посередництво між індивідом/групою і середовищем, представлення й відстоювання інтересів дитини та членів її сім'ї/представництво. Умовами соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, означено: на державному рівні - соціально-нормативні, суспільні, науково-

дослідницькі умови; на місцевому/локальному - інституційно-управлінські, організаційно-технологічні, навчально-методичні умови; на діяльнісно-професійному - особистісно-ціннісні, педагогічні, методично-штрументальні умови.

6. Охарактеризовано загальну і функціональні технології соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Констатовано, що основні концептуальні засади соціально-педагогічного забезпечення прав дітей практично втілюються через реалізацію загальної полісуб'єктної технології соціально-педагогічної роботи на діяльнісно-професійному рівні. Окреслено блоки такої технології (соціально-середовищний і змістово-процесуальний), її етапи у варіативності їх послідовності, доцільні форми й методи роботи. Обґрунтовано, що загальна технологія соціально-педагогічного забезпечення прав дітей об'єднує різні функціональні соціально-педагогічні технології, серед яких: ведення випадку, представництво інтересів дитини, оцінка потреб дитини та її сім'ї, соціальний супровід/соціальне супроводження, реінтеграція, взаємопідбір батьків і дітей тощо.

З'ясовано, що особливості соціально-педагогічного забезпечення прав різних груп дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, визначаються потребами й можливостями представників цих груп зростати в сімейному оточенні. Зокрема, пріоритетним для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - вихованців інтернатних закладів, бездоглядних, безпритульних дітей - визначено реінтеграцію у біологічну чи прийомну сім'ю/ДБСТ, ефективний взаємопідбір батьків і дітей та етапи створення прийомної сім'ї/ДБСТ; для дітей, які проживають у вразливих сім'ях, - збереження сім'ї, посилення її ресурсів, соціальний супровід; для прийомних дітей/вихованців ДБСТ - реінтеграцію у біологічну сім'ю, підготовку до самостійного життя, підвищення батьківської компетентності прийомних батьків/батьків-вихователів. Розкрито процесуально-змістові особливості функціональних технологій соціально-педагогічного забезпечення прав різних груп дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, відповідно до вищезазначених пріоритетів.

7. Базовою функціональною технологією соціально-педагогічного забезпечення прав дітей визначено оцінку потреб дитини та її сім'ї як процес збору, узагальнення та аналізу інформації щодо стану та життєвих обставин особистості, як інструмент захисту прав дитини, надання їй якісних соціальних послуг. Здійснено обґрунтування оцінки потреб дитини та її сім'ї (розкрито базові поняття, теоретичне підґрунтя, принципи, етапи, методи збору інформації), визначено й проаналізовано компоненти і відповідні показники такої оцінки ("потреби дитини" - здоров'я, освіта, емоційно-ціннісний розвиток, самоусвідомлення, сімейні та соціальні стосунки, самоствердження; "батьківський потенціал" - елементарний догляд, гарантія безпеки, емоційне тепло, стимулювання, стабільність; "фактори сім'ї та середовища" - історія сім'ї

і її функціонування, рідня, житлово-побутові умови, зайнятість, доходи, ресурси громади); вивчено національний досвід оцінювання стану/становища клієнта; а також означено специфіку впровадження цієї технології в різних соціальних інституціях.

8. Визначено зміст та апробовано форми підготовки майбутніх соціальних педагогів і фахівців соціальної сфери до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Важливою об'єктивною умовою здійснення прав дітей означено готовність фахівців соціальної сфери до відповідної діяльності. У результаті дослідно-експериментальної роботи встановлено, що підвищення професійної компетентності фахівців соціальної сфери з досліджуваних питань найкраще досягти через організацію і проведення спеціальних тренінгів, семінарів-тренінгів, занять під час курсів підвищення кваліфікації. Обґрунтовано доцільність упровадження у педагогічних ВНЗ навчально-методичних комплексів з дисциплін "Основи соціально-правового захисту особистості", "Оцінка потреб дитини та її сім'ї", зміст яких вибудувало на наукових висновках представленого дослідження. Також розкрито логіку й зміст проведення різнопланових навчальних занять для фахівців соціальної сфери з метою підвищення їхньої професійної компетентності для оптимального соціально-педагогічного забезпечення прав дітей в Україні та здійснено їх апробацію.

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. *Перспективним вважаємо вивчення:* форм, методів і засобів соціально-педагогічного забезпечення прав інших груп дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах (дітей-інвалідів, дітей, які перебувають у конфлікті із законом, дітей-біженців); технології реабілітації дітей, які зазнали насильства, мають тривалий досвід проживання на вулиці; механізмів взаємодії державних і неурядових організацій під час оцінки потреб дитини та її сім'ї, забезпечення прав дітей загалом; способів налагодження командної роботи фахівців соціальної сфери у процесі соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

- СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Діти у складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія / Ж. В.Петрочко. - Рівне : видавець О. Зень, 2010.-368 с.

2. Духовні потреби дітей України : [кол. моногр. / за заг. ред. Ж. В. Петрочко]. - К.: Видави, дім "Калита", 2005. - 108 с. (авт.: С. 5-8; 9-15 - у співав.; 19-25 - у співав.; 59-75 - у співав.; 99-104 - у співав.).

Підручники, навчальні, навчально-методичні та методичні посібники

3. Вчимося жити самостійно : [навч.-метод. посіб. для роботи з вихованцями шкіл-інтернатів / О. М. Денисюк, Л. П. Дума, Ж. В. Петрочко та ін.;

за заг. ред. А. Й. Капської]. - К. : ДШСМ, 2002. - 203 с. (авт.: С. 3-24; 98-102; 128-167; 176-191; 202), *рекомендовано Міністерством освіти і науки України.*

4. Підготовка волонтерів до роботи у службі "Телефон довіри" : [метод. посіб. / кер. авт. кол. Ж. В. Петрочко].— К.: ДЦССМ, 2003. - 116 с. (авт.: С. 3-11; 25-45; 67-80).

5. Механізми взаємодії органів державної влади та неурядових організацій у протидії жорстокому поводженню з дітьми : [навч.-метод. посіб. / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавиної]. - К.: Юрисконсульт. - 2005. - 452 с. (авт.: С. 46-51; 27-38; 145-150 - у співав.).

6. Соціальна педагогіка : [підруч. / за заг. ред. А. Й. Капської]. - К. : Центр навч. л-ри, 2006. - 468 с. (авт.: С. 4-19; 196-209; 279-293), *рекомендовано Міністерством освіти і науки України.*

7. Створення та соціальний супровід прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: [навч.-метод. комплекс / за заг. ред. Г. М. Лактіонової, Ж. В. Петрочко]. - К.: Науковий світ, 2006. - 271 с. (авт.: С. 3-35).

8. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах: запитання та відповіді : [метод. посіб. / авт.-упор.: І. Д. Зверева, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко та ін.]. - К. : Держсоцслужба, 2006. - 80 с. (авт.: С. 5-8; 22-41).

9. Оцінка потреб дитини та її сім'ї : [метод. посіб. / І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко та ін. ; за заг. ред. І. Д. Зверевої]. - К. : Держсоцслужба, 2007. - 144 с. (авт.: С. 23-43; 53-58; 44-52 - у співав.; додатки С. 60-142-у співав.).

10. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / [авт.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Ж. В. Петрочко та ш. / за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко]. - К. : Фенікс, 2007. - 528 с. (авт.: С. 35-69 - у співав.; 107-168 - у співав.; 208-256 - у співав.; 257-285; 315-335 - у співав.), *рекомендовано Міністерством освіти і науки України.*

11. Запобігання інституціалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей : [метод. посіб. / авт.-упоряд.: Т. Ф. Алексєєнко, О. В. Безпалько, Г. М. Лактіонова, Ж. В. Петрочко та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко]. - К.: Століття, 2008. -224 с. - (авт.: С. 1-26; 128-136).

12. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах : [навч.-тренінг. модуль із підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / за ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко]. - К. : Держсоцслужба, 2008. - 300 с. - (авт.: С. 176-237; 389-292).

13. Соціальна педагогіка : [підруч. ; 4-те вид. випр. та доп. / за заг. ред. А. Й. Капської]. - К.: Центр учб. л-ри, 2009. - 488 с. (авт.: С. 122-137; 145-158; 158-170- у співав.), *рекомендовано Міністерством освіти і науки України.*

14. Петрочко Ж. В. Формування правової культури особистості в умовах дитячого громадського об'єднання : [наук.-метод. посіб.] / Ж. В. Петрочко. - Кривий Ріі : Діоніс (ФОН Чернявський Д. О.), 2009. - 141 с.

15. Петрочко Ж. В. Основи соціально-правового захисту особистості : [навч. посіб.] / Ж. В. Петрочко. - К. : Київський ун-т ім. Бориса Грінченка, 2009. - 348 с.

16. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : [метод. посіб. / О. В. Безпалько, Л. П. Гурковська, Т. В. Журавель, Ж. В. Петрочко та ін. / за ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петрочко]. - К. : Видав. дім "Калита", 2010. - 376 с. (авт.: С. 61-74; 115-125).

17. Тематична зміна в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку : [метод. посіб. / Биковська О. В., Вайнола Р. Х., Петрочко Ж. В., Старобудцева І. В. ; за ред. І. Д. Беха, Ж. В. Петрочко]. - К. : ВДК "Університет "Україна", 2011. - 136 с. (авт.: С. 4-7; 8-22 - у співав.; 102-123), *рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України.*

Програми

18. Петрочко Ж. В. Програма курсу "Соціалізація особистості" / Ж. В. Петрочко // Соціальна робота : [навч.-метод. комплекс / за ред. В. П. Андрущенко, О. Г. Карпенко, С. В. Толстоухової]. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. - 400 с. (авт.: С. 264-270).

19. Петрочко Ж. В. Програма курсу "Методика викладання соціально-педагогічних дисциплін" / Ж. В. Петрочко // Соціальна педагогіка: програми для магістрів / [за ред. проф. А. Й. Капської]. - Київ-Дрогобич : Ред.-видав. відділ ДДПУ, 2007. - 300 с. (авт.: С. 148-162).

Статті в наукових фахових виданнях

20. Петрочко Ж. В. Впровадження методу "рівний - рівному" у профілактичну діяльність шкіл України: оцінка проблеми / Ж. В. Петрочко // Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: [зб. наук, праць]. - Рівне : Волинські обереги, 2002. - С. 98-102.

21. Петрочко Ж. В. Проблема жорстокого поводження з дітьми: визначення та класифікація понять / Ж. В. Петрочко // Наукові записки : зб. наук, статей Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова / [укл. П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко]. - К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. - Вил. L VI (56). - 254 с. - С. 135-140.

22. Петрочко Ж. В. Проблеми жорстокого поводження з дітьми в Україні / Ж. В. Петрочко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : [зб. наук, праць / редкол.: Т. І. Сущенко (відп. ред.) та ін.]. - Київ-Запоріжжя, 2004. - № 31. - С. 63-67.

23. Петрочко Ж. В. Проблеми соціально-педагогічного захисту та підтримки дітей трудових мігрантів / Ж. В. Петрочко // Соціалізація особистості: зб. наук, праць ; [за заг. ред. А. Й. Капської]. - Т. 24. - К. : Логос, 2005. - С. 56-64.

24. Петрочко Ж. В. Ціннісні орієнтації сільських дітей / Ж. В. Петрочко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. - Київ-Житомир, 2005. - Кн. 1 - С. 35-47.

25. Петрочко Ж. В. Окремі аспекти формування духовних потреб сучасних сільських та міських дітей / Ж. В. Петрочко // Соціалізація особистості: зб. наук, праць ; [за заг. ред. А. Й. Капської]. - К. : НПУ, 2006. - Т. XXVI - С. 3-10.

26. Петрочко Ж. В. Соціально-виховне середовище як умова ефективної соціалізації особистості / Ж. В. Петрочко // Соціалізація особистості : зб. наук, праць ; [за заг. ред. А. Й. Капської]. - К. : НПУ, 2006. - Т. XXVII. Педагогічні науки. - С. 16-27.

27. Петрочко Ж. В. Концептуальні засади та процедури оцінки стану дітей і сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах / Ж. В. Петрочко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова : зб. наук, праць. - К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. - Серія №11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління. - Вип. 5 (Ч. П). - С. 143-150.

28. Петрочко Ж. В. Передумови та реалії реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Ж. В. Петрочко // Соціалізація особистості: зб. наук, праць; [за ред. А. Й. Капської]. - К. : НПУ, 2007. - Т. XXVIII. Педагогічні науки. - 244 с. - С. 167-179.

29. Петрочко Ж. В. Оцінка потреб як основа планування та надання соціальних послуг сім'ям з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах / Ж. В. Петрочко // Науковий вісник Ужгородського нац. університету - Ужгород, 2007. - Серія "Педагогіка. Соціальна робота". - № 11. - 174 с. - С. 96-97.

30. Петрочко Ж. В. Забезпечення права дитини на сімейне виховання / Ж. В. Петрочко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. - Кам'янець-Подільський, 2007. - Вип. 10. - Т. 2. - 576 с. - С. 29-37.

31. Петрочко Ж. В. Реінтеграція дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як пріоритет соціально-педагогічного забезпечення їхніх прав / Ж. В. Петрочко // Вісник Черкаського університету. - Черкаси, 2008. - Серія "Педагогічні науки". - Вип. 121. - 160 с. - С. 96-102.

32. Петрочко Ж. В. Суб'єкт-суб'єктні відносини у процесі правової соціалізації / Ж. В. Петрочко // Соціалізація особистості: зб. наук, праць; [за заг. ред. А. Й. Капської]. - К. : НПУ, 2008. - Т. XXX. Педагогічні науки. - 286 с. - С. 12-25.

33. Петрочко Ж. В. Забезпечення прав дітей як соціально-педагогічна проблема / Ж. В. Петрочко // Зб. наук, праць Кам'янець-Подільського національного університету / [за ред. Л. М. Мельник, В. І. Співака]. - Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2008. - Серія соціально-педагогічна. - Вип. IX. - 300 с. - С. 139-148.

34. Петрочко Ж. В. Участь в житті суспільства як фундаментальне право дитини / Ж. В. Петрочко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. - Вип. 12. - Кам'янець-Подільський : Медобори, 2008. - С. 4-16.

35. Петрович Ж. В. Компетентність прийомних батьків та батьків-вихователів: особливості, компоненти, показники / Ж. В. Петрович // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : [зб. наук, праць / редкол. : Т. І. Сущенко (голов, ред.) та ін.]. - Запоріжжя, 2008. - Вип. 50. - 434 с. - С. 310-317.

36. Петрович Ж. В. Потреби дитини у контексті її прав / Ж. В. Петрович // Постметодика. Превентивне виховання / [гол. ред. кол. В. В. Зелюк]. - Полтава, 2009. - № 2 (86). - 84 с. - С. 29-31.

37. Петрович Ж. В. Місце та роль дитячих громадських організацій в системі соціального виховання підростаючої особистості / Ж. В. Петрович // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. - Серія №11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління : зб. наук, праць. - Вип. 8. - К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. - 170 с. - С. 100-107.

38. Петрович Ж. В. Забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: досвід Республіки Польща / Ж. В. Петрович // Соціальна педагогіка: теорія та практика. - Луганськ : Луганський пед. ун-т, 2008. - № 4. - С. 110-114.

39. Петрович Ж. В. Сутність та напрями соціально-педагогічного забезпечення прав дітей / Ж. В. Петрович // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : [зб. наук, праць / редкол. : І. Д. Бех, В. О. Огнев'юк, О. Л. Кононко]. - К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2009. - № 11 (специал., ч. 2). - 212 с. - С. 8-13.

40. Петрович Ж. В. Забезпечення права дитини на участь в житті суспільства: організаційно-технологічні питання / Ж. В. Петрович // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. - Серія № 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи : зб. наук, праць. - Вип. 16. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. - 249 с. - С. 146-153.

41. Петрович Ж. В. Стан правової культури особистості членів дитячих громадських об'єднань / Ж. В. Петрович // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. - Вип. 13. Кн. 2. - Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2009. - 564 с. - С. 159-168.

42. Петрович Ж. В. Конвенція ООН про права дитини як стратегія і тактика дій в інтересах дітей / Ж. В. Петрович // Соціальна педагогіка: теорія та практика. - Луганськ : Луганський пед. університет, 2009. - № 4. - С. 4-11.

43. Петрович Ж. В. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей / Ж. В. Петрович // Наукові записки. Серія "Психолого-педагогічні науки" (Ніжинський держ. ун-т ім. Миколи Гоголя) / [за заг. ред. Є. І. Коваленко]. - Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2009. - № 6. - Ч. 1. - 218 с.

44. Петрович Ж. В. Забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, в умовах дитячого об'єднання / Ж. В. Петрович // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. - Серія № 5. Педагогічні

науки: реалії та перспективи : зб. наук, праць. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. - Вип. 24. - 235 с. - С. 138-144.

45. Петрович Ж. В. Концептуальні підходи до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей / Ж. В. Петрович // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць / Ін-т проблем виховання АПН України. - Кіровоград : ТОВ "Імекс-ЛТД", 2010. - Вип. 14, кн. 1 - 648 с. - С. 346-357.

Публікації в інших виданнях

46. Захист і забезпечення дотримання житлових та майнових прав дітей: тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2001 року / [кер. авт. кол. Ж. В. Петрович, О. О. Яременко]. - К.: ДШСМ, 2002. - 160 с. (авт.: С. 3-19; 39-49; 49-56; 56-105; 106-112; 113-121.)

47. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2002 року / [кер. авт. кол. Ж. В. Петрович, О. О. Яременко]. - К.: ДШСМ 2003. - 232 с. (авт.: С. 5-26; 39-61; 86-93; 105-112; 122-135; 158-171; 190-198).

48. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року / [кер. авт. кол. Ж. В. Петрович, О. О. Яременко]. - К.: ДШСМ, 2004. - 240 с. (авт.: С. 5-10; 13-17; 18-30; 30-36; 48-90; 97-173; 174-184).

49. Стан та соціальний захист сільських дітей: тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 року / [кер. авт. кол. Ж. В. Петрович, Л. Є. Леонтьєва]. - К. : ДІСМ, 2005. - 250 с. (авт.: 5-8; 57-74 - у співав.; 75-92 - у співав.; 109-118 - у співав.; 126-132 - у співав.; 133-174 - у співав.; 189-202 - у співав.).

50. Петрович Ж. В. Участь дітей в житті суспільства / Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2007 року. - К. : ДШСМ, 2008. - 241 с. - С. 164-171.

51. Професійна підготовка соціальних працівників до роботи: з досвіду роботи / Ж. В. Петрович, Т. М. Кондрашевська. - К. : НПУ, 2001. - 48 с. (авт.: С. 3-26).

52. Підготовка соціальних працівників до роботи з волонтерами : [метод, розробки до програм "Діди Морози-волонтери" та "Інтерактивний театр" / Ж. В. Петрович, Р. І. Короткова]. - К.: НПУ, 2001. - 60 с. (авт.: С. 19-59).

53. Як організувати своє життя: побутові проблеми (Випускнику школи-інтернату для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування) : [метод, посіб. / Ж. В. Петрович, І. В. Пеша, К. В. Сачивець]. - К.: УІСД, 2001. - Кн. 4. - (Сер. На порозі самостійного життя. У 4 кн.). - 87 с. (авт.: С. 3-75).

54. Комплексні програми центрів соціальних служб для молоді / [за ред. С. В. Толстоухової]. - К.: УДЦ ССМ, 2001. - 125 с. (авт.: С. 56-64).

55. Крок до майстерності : [метод, посіб. з підготовки консультантів телефонної лінії / Т. М. Кондрашевська, В. Ю. Галкін, Ж. В. Петрович та ін.]. - К.: ДШСМ, 2002. - 106 с. (авт.: 10-20).

56. Раннє дитинство: стан, проблеми, перспективи розвитку / [за ред. О. М. Шерстюк, О. О. Яременка]. - К.: ДШСМ, 2003. - 116 с. (авт.: С. 12-16).

57. Петрович Ж. В. Стан захисту дітей від жорстокого поводження з ними та всіх форм насильства / Ж. В. Петрович // Український соціум. - 2003. - № 1(2). - 184 с. - С. 137-145. '

58. Петрович Ж. В. Телефонне консультування як вид соціальної допомоги сім'ям з дітьми / Ж. В. Петрович // Український соціум. - 2004. - № 3 (4). - 147 с. - С. 140-142.

59. Організація відпочинку та оздоровлення дітей: концепції, технології, досвід : наук. - метод. посіб. / [О. В. Биковська, В. М. Горбинко, Ж. В. Петрович та ін.]. - К.: ДШСМ, 2004. - 208 с. (авт.: С. 8-14).

60. Захист житлових та майнових прав дітей: інформаційно-методичні рекомендації для працівників служб у справах неповнолітніх / [Ж. В. Петрович (кер. авт. кол.), Ю. М. Саєнко, Т. Ф. Прітченко та ін.]. - К.: ДШСМ, 2004. - 83 с. (авт.: С. 4-28; 29-34; 46).

61. Петрович Ж. В. Вивчення становища підростаючого покоління як пріоритет державної політики України стосовно дітей / Ж. В. Петрович // Український соціум. - 2006. - № 2 (13). - С. 97-106.

62. Реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: реалії, перспективи / [за заг. ред. Ж. В. Петрович]. - К.: Науковий світ, 2006. - 100 с. (авт. С. 7-18; 73-80).

63. Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді: узагальнення досвіду проекту : інформ.-метод. матер. / [за заг. ред. О. В. Безпалько]. - К., 2007. - 144 с. (авт. С. 40-47; 72-78).

64. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [за заг. ред. проф. І. Д. Звереві]. - К. : Центр учб. л-ри, 2008. - 336 с. (авт. терміни: Бездоглядність, С. 22-24; Безпритульність, С. 24-27; Дитинство, С. 64-66; Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, С. 69-71; Захист соціально-правовий, С. 87-89; Конвенція ООН про права дитини, С. 110-113; Права дитини, С. 194-196; Інтеграція, С. 100-102; Реінтеграція, С. 212-213; Реінтеграція вихованців інтернатних закладів, С. 213—216; Соціальне виховання, С. 243-245; Соціальне самовизначення, С. 245-247; Соціально-виховне середовище, С. 260-264; Традиція, С. 302-303; Участь дітей, С. 309-312; терміни у співав.: Оцінка потреб дитини, С. 163-165; Оцінка потреб дитини та її сім'ї, С. 165-167; Методи збору інформації, С. 127-129).

65. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. - К. : Юрінком Інтер, 2008. - 1040 с. (авт. терміни: Соціалізація, С. 835-836; Соціальна адаптація, С. 836-837; Соціальна реабілітація, С. 845-846; Соціальне виховання, С. 847-848; Соціальне партнерство, С. 848-849; Соціальне самовизначення, С. 849-850; Соціально-виховне середовище, С. 855-856; Організатор, С. 612-613).

66. Петрович Ж. В. Положення Конвенції ООН про права дитини як методологічні засади розвитку юної особистості / Ж. В. Петрович // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі : матер. методолог, семін. АПН України, (Київ, 19 бер. 2008 р.). - К., 2008. - 728 с. - С. 332-340.

67. Социальная работа. Таджикско-русский краткий энциклопедический словарь / под. общ. ред. И. Д. Зверевой. - Душанбе : ЮНИСЕФ, 2009. - 399 с. (авт. терміни: Участие детей, С. 153-157. Защита социально-правовая, С. 40-45. Конвенция ООН о правах ребенка, С. 95-100).

Статті в збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференцій

68. Петрович Ж. В. Утвердження цінностей професійної діяльності студентів у навчально-виховному процесі вищої школи / Ж. В. Петрович // 36. праць міжнар. наук.-практ. конф. "Навчально-виховний процес у вузі і школі та шляхи його розвитку та удосконалення". - Рівне : РЕП, 2001. - С. 159-166.

69. Петрович Ж. В. Окремі аспекти тендерного аналізу дитячого бродяжництва / Ж. В. Петрович // Формування тендерного паритету в контексті сучасних соціально-економічних перетворень : матеріали міжнар. конф. - К. : ДШСМ, 2002. - С. 151-153.

70. Петрович Ж. В. Використання модульних технологій у процесі підготовки вихованців шкіл-інтернатів до самостійного життя / Ж. В. Петрович // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики : матеріали доповідей на міжнар. наук.-практ. конф. - К, 2002. - Ч. II. - С. 87-94.

71. Петрович Ж. В. Вивчення духовних потреб дітей як напрям соціально-педагогічної роботи / Ж. В. Петрович // Матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. "Наука та освіта - 2006". - Т. 2. - С. 96-98.

72. Петрович Ж. В. Процес реінтеграції дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського тклування, як соціально-педагогічна проблема / Ж. В. Петрович // Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (Черкаси, 27-28 лют. 2008 р.). - Черкаси, 2008. - 222 с. - С. 126-127.

73. Петрович Ж. В. Оцінка потреб дитини у соціальному центрі матері та дитини: значення та специфіка : [зб. матеріалів конф. / відп. ред. : Б. В. Новіков, І. Ф. Федорова, Л. М. Димитрова]. - К. : Вид-во "Політехніка", 2008. - 231 с. - С. 64-65.

74. Петрович Ж. В. Забезпечення права дитини на участь в житті суспільства: організаційно-технологічні питання / Ж. В. Петрович // Науково-методичне забезпечення позашкільної освіти: теорія і практика : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 28-29 жовт. 2008 р.) / [упоряд. О. В. Биковська, Л. Л. Макаренко]. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. - 208 с. - С. 133-140.

АНОТАЦІЇ

Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 - соціальна педагогіка. - Інститут проблем виховання НАПН України. - Київ, 2011.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та наукове вирішення актуальної проблеми соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, що виявляється в обґрунтуванні й втіленні концептуальних засад досліджуваного. Розкрито технології соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах й, зокрема, теоретико-методичні аспекти, зміст та досвід здійснення оцінки потреб дитини та її сім'ї. Охарактеризовано особливості соціально-педагогічного забезпечення прав дітей різних вразливих груп, а також змістово-організаційні питання професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, фахівців соціальної сфери до відповідної діяльності.

Ключові слова: права дитини; діти, які опинилися у складних життєвих обставинах; соціально-педагогічне забезпечення прав; концепція; соціальні взаємодії; технології соціально-педагогічного забезпечення прав дітей; оцінка потреб дитини та її сім'ї; готовність до соціально-педагогічного забезпечення прав дітей.

Петрочко Ж. В. Теория и практика социально-педагогического обеспечения прав детей, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.05 - социальная педагогика. - Институт проблем воспитания НАПН Украины. - Киев, 2011.

В диссертации представлено теоретическое обобщение и научное решение актуальной проблемы социально-педагогического обеспечения прав детей, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах. Определены концептуальные основы исследуемого (совокупность базовых понятий - "права ребенка", "социально-педагогическое обеспечение прав детей" и другие, фундаментальные принципы Конвенции ООН о правах ребенка, научные подходы, содержание, механизмы, ценностные ориентиры и приоритеты, условия и критерии социально-педагогического обеспечения прав детей, в т. ч. тех, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах).

Разработана концепция исследуемой проблемы и представлены пути ее внедрения в разных направлениях (методологическом, теоретическом, технологическом и методическом). Согласно концепции, составляющими социально-педагогического обеспечения прав детей как системы являются:

теоретико-методологическая; функционально-содержательная; процессуально-технологическая; ресурсно-средовая; мониторингово-аналитическая; результативная. Основными механизмами обеспечения в Украине прав детей, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, названо законодательный и институционный. В диссертации представлен их подробный анализ в контексте обеспечения права ребенка расти, воспитываться и развиваться в семейном окружении.

Разработаны технологии социально-педагогического обеспечения прав детей, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах. Обосновано, что общая технология социально-педагогического обеспечения прав детей объединяет разные социально-педагогические функциональные технологии, среди которых: ведение случая, представительство интересов ребенка, социальное сопровождение, реинтеграция и т. п. В работе проанализированы теоретико-практические аспекты (базовые понятия, теоретические основы, принципы, этапы, методы сбора информации), содержание и опыт осуществления оценки потребностей ребенка и его семьи как базовой приоритетной технологии социально-педагогического обеспечения прав детей, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах. Описано специфику внедрения технологии оценки потребностей ребенка и его семьи в разных институтах.

Охарактеризованы особенности реализации технологий социально-педагогического обеспечения прав детей уязвимых групп (детей, воспитывающихся в семьях, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки - воспитанников интернатных учреждений, приемных детей/детей-воспитанников ДДСТ, безнадзорных и беспризорных детей).

В исследовании подчеркнута, что одним из факторов качественного социально-педагогического обеспечения прав детей является тесное партнерское взаимодействие между разными социальными институтами (государственными структурами и неправительственными организациями), специалистами социальной сферы, которые согласно своей компетенции работают с детьми, их семьями на основе единой позиции и единых подходов. Доказано, что лишь общие усилия специалистов социальной сферы гарантируют комплексность и качество предоставления социально-педагогических услуг ребенку и его семье, минимизируют риски в процессе принятия решений относительно устройства ребенка. Результаты исследования подтвердили: социальный педагог как член мультидисциплинарной команды способен исполнять роль координатора процесса обеспечения прав детей на деятельностно-профессиональном уровне, а его главная задача - оптимизация условий взаимодействия всех членов команды.

Важным объективным критерием социально-педагогического обеспечения прав детей, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, определена готовность специалистов социальной сферы к соответствующей

деятельности. В диссертации обоснованы содержательно-организационные аспекты профессиональной подготовки будущих социальных педагогов, специалистов социальной сферы к исследуемой деятельности.

Ключевые слова: права ребенка; дети, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах; социально-педагогическое обеспечение прав; концепция; социальное взаимодействие; технологии социально-педагогического обеспечения прав детей; оценка потребностей ребенка и его семьи; готовность к социально-педагогическому обеспечению прав детей.

Petrochko J. V. The theory and practice of social and educational ensuring the rights of children which find themselves in difficult circumstances. - Manuscript.

Thesis for the degree of doctor of pedagogical sciences, specialty 13.00.05 - social pedagogy. - Institute of Educational Problems of NAPS Ukraine. - Kyiv, 2011.

The thesis presents the theoretical generalization and scientific solving of the topical problem of social and educational ensuring the rights of children which find themselves in difficult circumstances. Rationalized and implemented the conceptual framework, of the problem under study. Developed the technologies of social and educational ensuring the rights of children which find themselves in difficult circumstances, particularly the theoretical and methodological aspects, content and experience of evaluating the needs of the child and his family. Defined the specific features of social and educational ensuring the children rights and organizational aspects of training the future social workers.

Key words: child rights, children which find themselves in difficult circumstances, social and educational rights concept, social interaction, technology of social and educational ensuring the rights of children, evaluation of needs of the child and his family, preparedness to provide social services.

Підписано до друку 16.05.2011 р. Формат 60x90/16.

Ум. друк. арк. 19. Обл.-вид. арк. 19.

Тираж 100. Зам. 29.

«Видавництво "Науковий світ"»
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77